Neklid před bouří

Členská základna Komunistické strany Československa na sklonku normalizace

Jaroslav Pažout

Katedra historie, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci

Na konci osmdesátých let minulého století vrcholila krize normalizačního režimu, která měla své společenské, ekonomické, ekologické i morální příčiny.¹ Zřetelně se projevila také mezi členy (a kandidáty) Komunistické strany Československa, přičemž situace ve vládnoucí straně přispěla k rychlému zhroucení režimu na sklonku roku 1989. Předkládaná studie² se pokusí tuto skutečnost prokázat na vývoji členské základny KSČ i na náladách, které v ní panovaly.

1 K tomu mimo jiné viz OTÁHAL, Milan: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (ed.): *Česká společnost v sedmdesátých a osmdesátých letech: Sociální a ekonomické aspekty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2012, s. 247–284; KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání: K dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha, Academia 2012, s. 291–333; VILÍMEK, Tomáš: K příčinám pádu režimu v ČSSR a NDR v roce 1989. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (ed.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2008, s. 130–204; SPURNÝ, Matěj: 1989: Krize a rozklad socialistické modernity. In: RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří: *Milníky moderních českých dějin: Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha, Argo 2018, s. 251–296; PULLMANN, Michal: Eroze diktatury v době přestavby: Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989). In: *Soudobé dějiny*, roč. 19, č. 2 (2012), s. 256–274.

2 Za cenné připomínky děkuji kolegům Norbertu Kmetovi z Ústavu politických věd Slovenské akademie věd a Tomáši Vilímkovi z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v.v.i.

Studie vychází z komparace archivních pramenů různorodého charakteru, které povětšinou dosud nebyly příliš využívány. Složení členské základny KSČ z hlediska sociálního, třídního, věkového, vzdělanostního či genderového, ale též otázka, do jaké míry odpovídalo představám jejího vedení, zde budou analyzovány především na základě – často detailních – rozborů, které připravovala příslušná oddělení Ústředního výboru KSČ a jež poté projednávaly vrcholné orgány komunistické strany. V návaznosti na to se studie pokouší nastínit nálady panující mezi členy KSČ, a to primárně s využitím informací o vystoupeních komunistů na různých stranických plénech i jejich dopisů adresovaných vedoucím představitelům a orgánům strany.

„Vnitrostranické informace“ ÚV KSČ jako první typ pramenů, s nimiž tato studie pracuje, začaly být v pevně strukturované formě vydávány v roce 1979. Jednalo se o souhrnné čtrnáctidenní svodky o politické situaci v zemi a činnosti nižších orgánů i základních organizací KSČ, které byly určeny členům a kandidátům předsednictva a členům sekretariátu Ústředního výboru KSČ. Pro jejich přípravu byly využívány zprávy krajských, respektive městských výborů KSČ, které obsahovaly mimo jiné relace o politické situaci a událostech v jednotlivých regionech, o náladách obyvatelstva, o příkladech zabezpečování klíčových úkolů, vnitřním životě komunistické strany a podobně. Zprávy o reakcích na prohlášení stranického vedení byly získávány i ze stanovisek, jež organizace KSČ v regionech zasílaly ústředním orgánům. „Vnitrostranické informace“ brzy získaly stabilní podobu, ke stálým bodům jejich obsahu patřily informace o politické situaci v krajích a náladách členů komunistické strany i ostatních obyvatel, o činnosti nižších stranických orgánů a základních organizací, především o průběhu členských schůzí, o stavu plnění některých důležitých úkolů atd.³ Formou „Vnitrostranických informací“ byly vydávány též relace o periodicky se konajících poradách instruktorů Ústředního výboru KSČ a operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů strany, které jsou ve studii též citovány.

3 První číslo „Vnitrostranických informací“ bylo politickoorganizačním odborem ÚV KSČ vydáno 20. července 1979, do konce tohoto roku vyšlo ještě dalších devět čísel. I v následujících letech se s určitými výjimkami udržela zhruba čtrnáctidenní frekvence (většinou s poklesem v letním prázdninovém období) vydávání „Vnitrostranických informací“. Přehled o počtu vydaných čísel v jednotlivých letech podávají tyto údaje: 1980 (20), 1981 (24), 1982 (17), 1983 (18), 1984 (22), 1985 (18), 1986 (14 řádných čísel a osm mimořádných čísel, věnovaných průběhu a výsledkům voleb do zastupitelských sborů v květnu 1986), 1987 (22) a 1988 (17). Počet čísel výrazně stoupl v roce 1989, kdy jich bylo vydáno celkem 55. Tento nárůst souvisel s dramatickými událostmi vrcholící krize komunistického režimu a jeho následného zhroucení, jimiž byly mj. demonstrace v lednu 1989 u příležitosti dvacátého výročí oběti Jana Palacha, a především překotný vývoj po 17. listopadu 1989, řada informací se věnovala také ohlasům na „Provolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února“. Poslední „Vnitrostranická informace“ byla vydána 14. prosince 1989. (Viz NOSKOVÁ, Alena – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Vnitrostranické informace ÚV KSČ 1979–1989: Faksimilová edice dokumentů* [online]. Komunistická strana Československa a bolševismus (projekt GA ČR). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. [cit. 2020-01-24]. Dostupné z: <http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks.html>.)

Značnou výpovědní hodnotu mají i různorodé dopisy, často pojímané jako stížnosti, jež byly adresovány vrcholným politickým orgánům a představitelům země. V této studii jsou využity především ty, které byly zaslány Ústřednímu výboru KSČ a jeho generálnímu tajemníkovi. K dispozici jsou kompletní měsíční svodky zpracované odborem (úsekem) dopisů pracujících všeobecného oddělení ÚV KSČ od ledna 1988 do října 1989, jež jsou uloženy v Národním archivu v materiálech předsednictva ÚV KSČ.⁴ Jejich zavedení časově splývá s nástupem Miloše Jakeše do funkce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ v prosinci předešlého roku.⁵ Od podzimu 1988 se ustálilo vnitřní členění těchto svodek, které obsahovaly tyto hlavní tematické okruhy: práce a politika strany; práce vlád, ústředních orgánů státní správy a hospodářské sféry (tyto dvě oblasti zabíraly obvykle nejvíce prostoru, byť okruh „práce a politika strany“ svodky uzavíral); práce orgánů státní administrativy, sociální politika; práce národních výborů; práce orgánů Národní fronty a společenských organizací; oblast školství, kultury, sportu a hromadných sdělovacích prostředků. Podobně strukturované byly i měsíční svodky z dopisů adresovaných Ústřednímu výboru Komunistické strany Slovenska (KSS) a jeho prvnímu tajemníkovi Ignáci Janákovi, který v lednu 1988 v této funkci nahradil Jozefa Lenárta. Dochovány jsou v materiálech předsednictva (v jednom případě sekretariátu) ÚV KSS pro období od června 1988 do října 1989.⁶ S jejich tvorbou

- 4 Měsíční periodicitě se vymyká pouze „Informace o obsahu dopisů došlých Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. 2. do 22. 3. 1988“ (Národní archiv, Praha (dále NA), fond (f.) Komunistická strana Československa – ústřední výbor, 1945–1989 (KSČ-ÚV) – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, svazek (sv.) 65, archivní jednotka (arch. j.) P 64, informace (inf.) 7). Vypracována byla navíc „Zpráva o hlavních poznatcích z rozboru vyřizování stížností a podnětů občanů zaslaných ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ v roce 1988“ (tamtéž, sv. 105, arch. j. P 108, inf. 5).
- 5 Minimálně v období normalizace takto pojatou souvislou řadu svodek vypovídajících o názorech a náladách obyvatelstva pro předchozí roky nemáme, byť vznikaly určité dílčí zprávy. Jako příklad můžeme uvést „Informaci k názorům některých občanů ‘o čem se mluví’“. Tento dokument vznikl vypracováním svodky ze zpráv krajských zpravodajů *Rudého práva*, jež byla předložena jeho šéfredaktorem Oldřichem Švestkou. Po prověření jednotlivých zvěstí ekonomickým oddělením ÚV KSČ a zapracování jeho stanoviska byla informace předložena tajemníkem ÚV KSČ pro ekonomiku Milošem Jakešem schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 8. října 1982. Tato informace, datovaná 30. září 1982, se týkala zvěstí vyskytujících se mezi občany o negativním zdravotním dopadu některých potravin, hnojení půdy, vody a špatného ovzduší, o připravovaném prodloužení věku odchodu do důchodu, zaměstnávání vietnamských a kubánských pracovníků, změnách daně z motorového vozidla a ceny benzínu, o údajných kontech československých tenistů v zahraničních bankách a jejich neochotě platit daně, o trestním řízení proti představitelům Státní banky československé a připravovaném zvyšování maloobchodních cen. (Tamtéž, předsednictvo ÚV KSČ, 1981–1986, arch. j. P 49/82, inf. 9.)
- 6 Měsíční periodicitě se vymyká „Informácia o listoch pracujúcich zaslaných na ÚV KSS od 1. 7. do 31. 8. 1988“ (Slovenský národný archív, Bratislava (dále SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) – predsedníctvo ÚV KSS, karton (k.) 1790, arch. j. 67, inf. d) a „Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. júna do 31. júla 1989“ (tamtéž, k. 1809, arch. j. 96, inf. c). Vypracována byla navíc „Správa o vybavovaní listov občanov na Ústrednom výbore KSS v roku 1988“ a „Rozbor poznatkov

se s největší pravděpodobností začalo oproti Ústřednímu výboru KSČ skutečně s takřka půlročním zpožděním. Svědčí o tom jednak skutečnost, že starší měsíční svodky nebyly během komplexní rešerše v materiálech předsednictva a sekretariátu ÚV KSS objeveny, jednak to, že všeobecné oddělení ÚV KSS, jehož odbor dopisů pracujících (odbor listov pracujících) svodky připravoval, vzniklo až v květnu 1988.⁷

V Národním archivu jsou v dosud nezpracované podobě uloženy i vlastní dopisy občanů („pracujících“) zasílané Ústřednímu výboru KSČ a jeho generálnímu (prvnímu) tajemníkovi, jakož i dokumenty související s jejich vyřizováním, a to pro léta 1952 až 1989. Nicméně pro období 1952 až 1984 byly tyto spisy skartovány a ponechány z nich pouze vzorky o rozsahu jednoho až tří balíků pro daný rok (výjimečně pro rok 1975 sedm balíků). Z následujících let se dochovalo podstatně větší množství těchto písemností, pro každý rok jde o desítky balíků. K období od konce sedmdesátých let (v malé míře pro předchozí léta) se dochovala také rozsáhlá kartotéka k došlým dopisům, z níž mimo jiné vyplývá, že i soubor dopisů z konce osmdesátých let, který je předmětem zájmu této studie, byl postižen skartacemi. Díky ochotě pracovníků Národního archivu jsem mohl vedle periodických svodek využít i řadu výše uvedených konkrétních spisů, byť se jednalo pouze o vzorek několika balíků.⁸

Vrcholným orgánům komunistické strany docházelo, zvláště na konci osmdesátých let, značné množství dopisů. Vedle stále převažujících konformních rezolucí, vyslovujících se souhlasně k politice vedení KSČ, a individuálních žádostí o pomoc s řešením různých problémů (navýšení důchodu, nepřijetí dítěte na střední a vysokou školu a podobně) se v nich přitom čím dál častěji a otevřeněji objevovaly kritické názory, a to nejen anonymní. Jen v roce 1988 dorazilo na Ústřední výbor KSČ a Ústřední kontrolní a revizní komisi 13 201 dopisů, z toho generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ 4525. Oproti roku 1987 se jejich celkový počet zvýšil o 4086, tedy téměř o pětadvacet procent. Zatímco v roce 1987 se vyslovovalo přímo k politice strany 95 dopisů, v roce 1988 to byly už 992 dopisy, tedy více než desetkrát tolik. O osobní přijetí na Ústředním výboru KSČ požádalo 1137 osob, což bylo zhruba na stejné úrovni jako v roce 1987 (1134 osoby).⁹ Ústřední výbor KSS přijal v roce 1988 4812 dopisů, prvnímu tajemníkovi ÚV KSS bylo adresováno 876 dopisů.

z vybavovania listov a sťažností občanov, došlých na ÚKRK [Ústrednú kontrolnú a reviznú komisiu] KSS v roku 1988“ (*tamtéž*, k. 1808, arch. j. 93, bod 5); pro předchozí rok pak „Správa o vybavovaní listov občanov na Ústrednom výbore KSS v roku 1987“ a „Rozbor poznatok z vybavovania listov a sťažností občanov, došlých na ÚKRK KSS v roku 1987“ (*tamtéž*, Sekretariát ÚV KSS, k. 761, arch. j. 53, bod 3).

7 K tomu viz SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSSS, k. 761, arch. j. 53, bod 5, Obsah činnosti, organizačná štruktúra a systemizácia všeobecného oddelenia ÚV KSS. Dokument projednával sekretariát ÚV KSS na své schůzi 6. června 1988.

8 Za tuto informaci i zpřístupnění spisů k dopisům došlým na ÚV KSČ patří můj velký dík pracovníkovi Národního archivu Adamu Zítkoví.

9 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 105, arch. j. P 108, inf. 5, Zpráva o hlavních poznatcích z rozboru vyřizování stížností a podnětů občanů zaslaných ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ v roce 1988.

O osobní pohovor na ústředním výboru slovenských komunistů požádali 1564 občané.¹⁰ Není bez zajímavosti, že poměrně významná část pisatelů ze Slovenska se často obracela přímo na Ústřední výbor KSČ a jeho generálního tajemníka Miloše Jakeše. Jejich procentuální poměr v jednotlivých měsících dosti kolísal, nejnižší byl zaznamenán v září 1988 (7,9 procent), nejvyšší pak v lednu 1989 (23 procent). Pisatelé svůj postup odůvodňovali nejčastěji vyčerpáním možností řešení svého problému ve stranických a státních orgánech působících na území Slovenské socialistické republiky, včetně orgánů ústředních, případně nedůvěrou v jejich objektivitu. Ústřednímu výboru KSS pak nicméně byly tyto dopisy postoupeny k vyřízení. (Někdy se aparát ÚV KSČ obracel přímo na regionální organizace KSS, což není ve výše uvedených měsíčních svodkách podchyceno.)

Na práci s dopisy občanů byl kladen poměrně značný důraz. V usnesení předsednictva Ústředního výboru KSS z 26. června 1989 ke zprávě o vyřizování dopisů občanů, které došly slovenskému ústřednímu výboru v roce 1988, a k rozboru poznatků z vyřizování dopisů a stížností občanů, které obdržela Ústřední kontrolní a revizní komise KSS v témž roce, se význam těchto dopisů a práce s nimi shrnovaly těmito slovy: „...práce s listami občanov je trvalou súčasťou práce stranických orgánov, dôležitým zdrojom pre ich poznávaciu a rozhodovaciu činnosť, jednou z ciest politického spojenia strany a ľudu. (...) Vysoký počet občanov (12 647), ktorí sa v roku 1988 obrátili so svojimi názormi, námetmi a záležitosťami na orgány strany v SSR, svedčí o tom, že strana má vysokú autoritu, že občania jej dôverujú. Na druhej strane však je to tiež dôkaz, že v spoločenskom živote pretrvávajú niektoré, socialistickému systému nepatriace javy, najmä nevšímavosť, ľahostajnosť, subjektívne a administratívno-byrokratické metódy i prístupy k záležitostiam občanov, čo im zbytočne strpčuje život a súčasne i znižuje autoritu správnych orgánov štátu. Je to i svedectvo o tom, že vedúci pracovníci a stranické organizácie na (sic) štátnych a hospodárskych orgánoch väčšinou nevenujú náležitú pozornosť konaniu pracovníkov vybavujúcich záležitosti občanov, ich činnosť náročne neriadia, nekontrolujú, z chýb a nedostatkov nevyvodzujú poučenia ani závery. Na niektorých úsekoch k nepružnému vybavovaniu vecí prispievajú súčasným potrebám už nezodpovedajúce zákony a iné právne normy.“¹¹

Při hodnocení těchto svodek samozřejmě musíme brát v potaz souvislosti jejich vzniku a předpokládaná kritéria výběru, do nichž se mohly promítat zájmy jak jejich pisatelů, tak příjemců. Nicméně i přes tyto okolnosti, které by si zasloužily podrobnější zkoumání i na konkrétních případech, se lze domnívat, že výpovědní hodnota tohoto typu pramenů je významná, což je možno říci i o sděleních obsažených ve „Vnitrostranických informacích“. V závěru studie se k této otázce ještě vrátíme.

10 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1808, arch. j. 93, bod 5, Správa o vybavovaní listov občanov na Ústrednom výbore KSS v roku 1988.

11 *Tamtéž*, usnesení předsednictva ÚV KSS ke „Správe o vybavovaní listov občanov na Ústrednom výbore KSS v roku 1988“ a „Rozboru poznatkov z vybavovania listov a sťažností občanov došlých na ÚKRK KSS v roku 1988“ z 26.6.1989.

Zatímco výše uvedené typy dokumentů představovaly pro vedení komunistické strany zdroj poznatků o situaci v nižších složkách strany i obecně v regionech, ke komunikaci ve směru shora dolů k okresním (obvodním) a krajským (městským) organizacím sloužila dálkopisná sdělení a dopisy Ústředního výboru KSČ. Jejich náplň byla různorodá. Vedoucí komunistické orgány jejich prostřednictvím udílely pokyny podřízeným instancím, vysvětlovaly svou politiku a zaujímalý stanoviska k zahraničněpolitickým událostem. Seznamovaly je též s některými aspekty vnitrostranického života, mimo jiné s průběhem výročních členských schůzí či vývojem členské základny. Tento kanál sloužil i k zasílání souborů některých přijatých dokumentů.

Odlišný typ pramene, který je z metodologického hlediska možná obtížněji uchopitelný, představují dobové výzkumy veřejného mínění. Obecně platí, že s výsledky výzkumů veřejného mínění je třeba pracovat velmi obezřetně, a dvojnásob je to možno říci o výzkumech prováděných před listopadem 1989. Ani ty nicméně není možno pominout. V nejširší míře je prováděl Ústav pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM) při Federálním statistickém úřadu, přičemž zadavateli výzkumu byla jednotlivá oddělení ÚV KSČ, pro která představovaly výsledky výzkumů další zdroj informací o obyvatelstvu, názorech a náladách občanů. Ústav řešil různé výzkumné úkoly s rozmanitým tematickým zaměřením. Od počátku sedmdesátých let do 17. listopadu 1989 se uskutečnilo celkem 147 výzkumů, které se týkaly ekonomiky, vědeckotechnického rozvoje, politiky, sociální problematiky, informovanosti a činnosti hromadných sdělovacích prostředků či náboženství a světonázorového přesvědčení.¹² Na konci osmdesátých let zveřejnilo *Rudé právo* výsledky několika výzkumů, nicméně nepatřily mezi ně ty politicky nejožehavější a některé nejnejpříjemnější výsledky jednotlivých výzkumů byly opomenuty.

I podle sociologů pracujících v Ústavu pro výzkum veřejného mínění bylo nutno počítat s určitým zkreslením výsledků, a to především u otázek implikativních – tedy takových, u nichž tazatel mohl cítit nedůvěru v zachování své anonymity a mohl se domnívat, že se odpovědi na ně vystavuje riziku postihu. Jednalo se především o témata z politické oblasti, mezi typické implikativní otázky patřily například: Jaký máte názor na vedoucí úlohu KSČ? Realizuje se vedoucí úloha KSČ správným směrem? K tomu je třeba přičíst i možný vliv subjektivity tazatelů, kteří nebyli profesionály a podléhali daným společenským podmínkám tak jako ostatní občané. To platí i přesto, že podle kontroly tazatelské sítě po listopadu 1989 se výsledky tazatelů z řad členů KSČ nikterak nelišily od výsledků získaných nestraníky.¹³

12 Závěrečné zprávy z těchto výzkumů a v některých případech i dotazníky jsou k dispozici na webové stránce Českého sociálněvědního datového archivu Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Federální statistický úřad, Ústav pro výzkum veřejného mínění [online] (dále jen ČSDA, FSÚ, ÚVVM). Dostupné z: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>. Ke vstupu do datového archivu je zapotřebí se registrovat.

13 Viz VANĚK, Miroslav: *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1994, s. 7–17.

Pokles zájmu o členství v KSČ

Na počátku normalizace během roku 1970 byla z komunistické strany vyškrtuta nebo vyloučena více než pětina jejích členů (v absolutních číslech téměř tři sta třicet tisíc osob). Pokud k tomu připočteme také úbytek členské základny v letech 1968 a 1969, ztratila KSČ za tři roky zhruba půl milionu členů.¹⁴ V následujících dvou dekádách se vedení komunistické strany zaměřilo na pokrytí těchto ztrát, což se mu alespoň kvantitativně v podstatě podařilo. V roce 1988 bylo v KSČ celostátně organizováno 14,9 procent obyvatel, přičemž v ČSR to bylo 15,1 procenta a v SSR 12 procent. Regulaci členské základny mělo výrazně napomoci znovuzavedení kandidátské lhůty (většinou dvouleté) od 1. června 1971, která předtím existovala od listopadu 1948 do května 1966. Sociální, věkové ani genderové složení nově přijímaných členů a kandidátů nicméně vždy nekorespondovalo s představami vedoucích orgánů KSČ o podobě členstva. V nich se mísil tradiční ideologicky podmíněný důraz na dodržování třídních parametrů, kterému odpovídal požadavek na dostatečné zastoupení dělníků, se snahou o zajištění kontroly komunistické strany nad ekonomikou i celou společností, kdy byli preferováni mladí uchazeči o členství ve věku do čtyřiceti let, kteří působili v klíčových oborech národního hospodářství. Regulování růstu a složení členské základny bylo považováno za jeden z klíčových úkolů celého stranického aparátu, za předpoklad efektivní kádrové politiky, udržení a dalšího posílení vedoucí úlohy komunistické strany. Snaha dodržovat početní kvóty a procentuální podíl jednotlivých sociálních a věkových skupin stanovených pro přijímání členů a kandidátů strany vedla nezřídka k tomu, že byly přijímány nevhodné osoby, často v rámci náborových kampaní na konci roku. Tyto osoby pak byly často záhy vyškrtávány či vylučovány ze strany nebo postiženy mírnějšími stranickými tresty. Mimo jiné se ukazovalo, že úsilí z ideologicko-tradicionalistických důvodů udržet a pokud možno ještě zvýšit už tak vysoký podíl ekonomicky činných dělníků na skladbě členů strany (v roce 1976 představovali 28,2 procenta členské základny, o deset let později v roce 1986 31,4 procenta) se často ocitá v rozporu se stoupajícím tlakem na odpovídající odbornou úroveň členů a kandidátů členství ve straně (tedy i potenciálních řídicích kádrů) a jejich osobní iniciativu.¹⁵

K těmto latentním problémům souvisejícím s kvalitou členské základny přibýly na konci osmdesátých let viditelnější problémy s negativním vývojem sociální a věkové struktury strany i s úbytkem členstva, které se mohly působením časového faktoru i v důsledku aktuálního politického vývoje prohlubovat. Průměrný věk členů strany byl na konci roku 1988 více než pětáctýřicet let, každý pátý komunista měl přes šedesát. Přes opakovaně zdůrazňovaný požadavek na získávání především

14 K tzv. prověrkám členstva v KSČ na začátku 70. let viz především MAŇÁK, Jiří: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 28.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997.

15 PAŽOUT, Jaroslav – VILÍMEK, Tomáš: Komunistická strana Československa v období tzv. normalizace (1969–1989). In: KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – VILÍMEK, Tomáš – BALÍK, Stanislav – HLOUŠEK, Vít: *Dějiny Komunistické strany Československa*, sv. 4: 1969–1993. Praha, Academia 2020, s. 99–118.

mladých lidí jejich počet mezi přijatými klesal; v letech 1971 až 1976 představovali nově přijatí členové do pětatřiceti let 91,1 procento (do třiceti let 77,3 procenta), v letech 1986 až 1988 to bylo již pouze 84,9 procent (respektive 64,7 procent). Nepříznivé tendence byly zaznamenány i ve vývoji socioprofesionální struktury členstva. Snižoval se počet i podíl kandidátů z průmyslu a obecně z celé materiální sféry. Zejména v roce 1989 pak byli v nedostatečné míře přijímáni dělníci z výrobních provozů i pracovníci z vědy a výzkumu, tedy z takzvaných pracovišť předvýrobní etapy. V jednotlivých odvětvích nebylo stále zajištěno dostatečné zastoupení příslušníků klíčových profesí. Ve vědě byla z počtu přijímaných pouze třetina vědeckých nebo výzkumných pracovníků, v kultuře pouze polovina kulturních pracovníků, umělců nebo redaktorů.

Zpráva o vývoji členské základny za rok 1988 a v období od sedmnáctého sjezdu KSČ projednávaná 18. srpna 1989 předsednictvem ÚV KSČ konstatovala, že v „procesu zkvalitňování stranických řad“ se přes některé pozitivní jevy vyskytuje nemálo problémů a některé nepříznivé tendence se prohlubují. Část členské základny i funkcionářů údajně ještě nepochopila závažnost schválených závěrů a přijatá opatření nebyla plně realizována. V řadě stranických orgánů i organizací se nedokázali vyrovnat s vyššími nároky na stranickou práci. „I nadále se projevují nekomplexní, administrativní přístupy k formování stranických řad, kampaňovitost v přijímání kandidátů, nedocenění soustavné a cílevědomé činnosti komunistů při výchově kandidátů a členů strany. Jsou rezervy v účinnosti pomoci okresních a krajských výborů strany základním organizacím, stále se vyskytují případy nedůsledné kontroly přijatých usnesení,“ psalo se ve zprávě. Zdrženlivý postoj mladých lidí, zejména dělníků, ke vstupu do KSČ byl vysvětlován řadou faktorů: „Z poznatků stranických orgánů a základních organizací vyplývá, že v mnoha případech nemají mladí lidé, zejména dělníci, ale i další, ke vstupu do KSČ dostatečnou motivaci. Jejich vědomí nepříznivě ovlivňují některé nedostatky v ekonomické, ideologické a politické oblasti. Mezi ně patří nepřesvědčivé výsledky v plnění úkolů na konkrétním pracovišti, problémy v sociálním zabezpečení, nízká úroveň řídicí práce, nízká akceschopnost základních organizací, nedostatečná masová politická práce a malá osobní příkladnost komunistů. U části dělníků není zájem veřejně se angažovat, domnívají se, že stačí dobře pracovat. Mají obavy, zda by obstáli při plnění úkolů vyplývajících z členství, zejména nyní v období přestavby. Část mladých lidí se nedokáže orientovat v řadě událostí u nás i ve světě, zaujímají vyčkávací postoj.“ Zároveň byla ve zprávě konstatována nepřilíh povzbudivá skutečnost, že přes snižující se počet přijímaných kandidátů se nezvyšovala jejich všestranná kvalita a připravenost. Jako příklad byl uveden Severočeský kraj, kde bylo v roce 1988 přijato za kandidáta členství ve straně 1237 dělníků, nicméně zároveň 331 z nich – tedy v podstatě každý čtvrtý – byl vyškrtnut. Od sedmnáctého sjezdu KSČ, konaného v březnu 1986, bylo z řad kandidátů vyškrtnuto zhruba jedenáct tisíc osob a téměř osm set vyloučeno, téměř v osmdesáti procentech případů se přitom jednalo o mladé dělníky. V roce 1987 bylo Ústřednímu výboru KSČ postoupeno téměř čtyři sta přihlášek na kandidáta

strany, u nichž navrhovaní byli dříve soudně stíháni, řada z nich pro závažné morální poklesky.¹⁶

Podobná zpráva projednávaná vedením slovenských komunistů spatřovala na základě hlášení okresních a krajských výborů KSS příčiny nezájmu dělníků o členství v komunistické straně hlavně v pomalém odstraňování některých celospolečenských problémů: „Na mnohých robotníkov nepriaznivo vplyvajú nedoriešené dodávateľsko-odberateľské vzťahy, nevyjasnenosť plánov, zastaralosť výrobných prostriedkov, prehliadanie nedostatkov v organizácii práce i prejavy sociálnej nespravodlivosti. Na motiváciu robotníkov vstupovať do KSČ pôsobí často aj religiózne prostredie v rodine a v mieste bydliska. Vážnou príčinou je aj formalizmus v práci straníckych organizácií, nahodilosť a nesústavnosť pôsobenia na mladých robotníkov a mládež vôbec.“¹⁷ Výzkumem názorů komunistů z řad dělníků na „aktuální otázky formování politického vědomí“ po sedmnáctém sjezdu KSČ a následném sjezdu KSS, který uskutečnilo politickoorganizační oddělení Ústředního výboru KSS v únoru 1989, bylo zjištěno, že ze 777 respondentů (dotazníky byly odeslány osmi stovkám osob) jich pouze šestnáct (2,2 procenta) odpovědělo, že přestavba přinese výsledky okamžitě, 205 (26,8 procent) jich mělo za to, že do dvou až tří let, 355 respondentů (46,5 procent) se domnívalo, že to bude trvat poměrně

Miloš Jakeš (1922–2020) se stal zosobněním posledních let komunistického režimu a nezdařeného pokusu o jeho přestavbu. Na fotografii dva roky před svým nástupem do funkce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ, při projevu na slavnostním shromáždění 7. listopadu 1985 k výročí Velké říjnové socialistické revoluce ve Sjezdovém sále Paláce kultury v Praze (Národní archiv, Praha, fond Orbis – Tisková agentura, fotoarchiv)

16 NA, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-86/89, Zpráva o vývoji členské základny za rok 1988 a v období od XVII. sjezdu KSČ, projednávaná 18. 8. 1989 předsednictvem ÚV KSČ a 31. 8. 1989 rozeslaná krajským (městským) a okresním (obvodním) výborům KSČ.

17 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1806, arch. j. 89, bod 4, Správa o výsledcích realizace uznesení 3. zasedání ÚV KSČ ku skvalitňování členské základne strany na Slovensku od XVII. zjazdu KSČ a za rok 1988.

dlouho, a 187 dotázaných (24,5 procent) se obávalo, že dosavadními přístupy nebude stanovených cílů dosaženo nikdy.¹⁸

Projevem této skepse byl klesající podíl ekonomicky činných dělníků v rámci členské základny, který byl poprvé zaznamenán v roce 1987, především ve prospěch inteligence. Následujícího roku se poprvé od sedmnáctého sjezdu snížil nejenom jejich podíl procentuální, ale i absolutní. Z více než patnácti tisíc základních organizací jich v roce 1988 téměř polovina (45,5 procent) nepřijala do strany žádného dělníka. V roce 1989 pak byl poprvé zaznamenán celkový úbytek členské základny. Vycházíme zde ze stavu k 1. říjnu 1989, kdy bylo v KSČ organizováno 1 697 745 občanů, z toho 1 617 863 členové a 79 882 kandidáti. K 1. lednu 1989 to bylo celkem 1 721 085 občanů, z toho 1 624 182 členové a 96 903 kandidáti. Je možné, že by se základním organizacím v posledním čtvrtletí obvyklým kampaňovitým přijímáním nových členů ke konci roku podařilo rozdíl alespoň vyrovnat. O celkovém trendu nezájmu o členství ve straně na druhou stranu svědčí výrazný rozdíl v počtu kandidátů.¹⁹

Obecně stoupající nezáměr obyvatel (a v první řadě dělníků) o členství v KSČ dokládají i výsledky polytematického výzkumu Ústavu pro výzkum veřejného mínění „Názory občanů ČSSR na vedoucí úlohu KSČ“, uskutečněného v červnu 1989. Jistě je třeba brát jej s určitou rezervou, jak již bylo v úvodu naznačeno, nicméně jeho výsledky nezavdávaly z pohledu vedení komunistické strany příliš důvodů k optimismu. Podle závěrečné zprávy byli občané naladěni spíše kriticky, neviděli ani nedoceňovali dosažené výsledky a vnímali některé přednosti socialistické společnosti jako samozřejmou součást života. Hodnocení vývoje a stavu společnosti jak na úrovni centrálních úřadů, tak krajů, okresů, podniků a konkrétních pracovišť, spojovali s komunistickou stranou jako vedoucí silou ve společnosti. Veřejnost si podle zprávy dosud neuvědomovala proces oddělování politického a hospodářského řízení, které komunistická strana údajně prosazovala. Obecně výsledky výzkumu ukázaly, že během osmdesátých let narůstalo kritické hodnocení poměrů mezi občany, které podle zprávy dosahovalo podobné úrovně jako v roce 1970. Větší kritičnost k různým aspektům politického a ekonomického života společnosti sice byla zaznamenána u respondentů z řad nestraníků, nicméně nevyhýbala se ani členům a kandidátům strany. V názorech na dosažené výsledky v politické oblasti uvedlo jen šestadvacet procent respondentů, že převládají klady, zatímco podle dvaapadesáti procent převažovaly zápory a dvaadvacet procent respondentů tuto otázku nedokázalo posoudit. U funkcionářů KSČ takto na uvedenou otázku odpovědělo šestapadesát, čtyřicet a čtyři procenta respondentů, u členů a kandidátů KSČ to bylo dokonce třiačtyřicet, osmačtyřicet a devět procent. Deset procent funkcionářů KSČ a osmnáct procent členů a kandidátů považovalo vedoucí úlohu strany za málo potřebnou či nepotřebnou. Většina funkcionářů (86 procent) i členů

18 *Tamtéž*, Informácia o výsledkoch reprezentatívneho prieskumu názorov komunistov-robotníkov na aktuálne otázky formovania politického vedomia po XVII. zjazde KSČ a zjazde KSS.

19 Viz PAŽOUT, J. – VILÍMEK, T.: Komunistická strana Československa v období tzv. normalizace (1969–1989), s. 115–118.

a kandidátů (72 procenta) KSČ sice považovala vedoucí roli strany za potřebnou, podstatně kritičtější však byla k její aplikaci. V roce 1986 její uplatňování hodnotilo kladně ještě osmdesát procent a záporně osmnáct procent členů strany (včetně funkcionářů), o dva roky později byl tento poměr třiasmdesát procent kladných hlasů k jednadvaceti procentům záporných a v červnu 1989 již podíl kladných hlasů klesl na čtyřiapadesát procent a podíl záporných stoupl na sedmatřicet procent.

Podle názoru devětačtyřiceti procent respondentů zastávala KSČ zájmy pouze svých členů, z toho třiatřicet procent se domnívalo, že jen jejich určité části. Mezi dotázanými na základě zkušeností z každodenního života jednoznačně převažoval názor, že vstup do strany je motivován výhodami, které členství poskytuje. Přesto by do komunistické strany vstoupilo pouze šest procent nestraníků mezi respondenty (v roce 1986 to bylo deset a v roce 1988 dvanáct procent), zatímco by do ní nevstoupilo šestašedesát procent nestraníků (v roce 1986 dvaasedmdesát a v roce 1988 čtyřiapadesát procent), na otázku neumělo odpovědět osmadvacet procent dotázaných bezpartijních (v roce 1986 osmnáct a v roce 1988 čtyřiatřicet procent). Jako závažná se jevila skutečnost, že pokles zájmu o členství v KSČ mezi nestraníky byl zaznamenán především u dělníků a mladých lidí. Obdobná otázka byla položena i členům a kandidátům KSČ. Pouze necelá polovina (46 procent) odpověděla, že by do strany znovu vstoupila, necelá třetina (29 procent) se vyjádřila záporně a čtvrtina uvedla, že neví. V roce 1988 by jich přitom do strany chtělo znovu vstoupit osmašedesát procent a shodně šestnáct procent by nemělo zájem nebo nevědělo. V závěrečné zprávě z citovaného výzkumu byla tato skutečnost hodnocena jako určité narušení jednoty strany a lidu. Komunistická strana ztrácela u občanů svou autoritu, rostla kritika práce jejích členů, a především funkcionářů, i výhrady k řídicím stranickým orgánům. Kritizován byl pomalý postup přestavby hospodářského mechanismu a politického systému. Vliv měl i vývoj v sousedních zemích. Ve zprávě dále zaznělo varování před potenciálním nebezpečím, které se mělo brzy naplnit: „Za velmi závažné zjištění je třeba považovat to, že jedna polovina stávající členské základny KSČ se neidentifikuje s jejím programem nebo jeho realizací, což ukázaly rozpaky nad hypotetickou otázkou, zda znovu vstoupit do strany. Tyto tendence se mohou velmi nepříznivě projevit v případě složitých vnitropolitických situací.“²⁰

Ve svodkách z dopisů určených Ústřednímu výboru KSČ a jeho generálnímu tajemníkovi i ve „Vnitrostranických informacích“ se objevují hlášení o vracení členských legitimací a důvodech, které k tomu dotyčné vedly. V některých případech lidé, kteří se rozcházelí se stranou, dokonce přímo Ústřednímu výboru KSČ zasílali své

20 BABŮRKOVÁ, J. a kol.: *Názory občanů ČSSR na vedoucí úlohu KSČ: Závěrečná zpráva Institutu pro výzkum veřejného mínění*, č. 89-9. Praha, Ústav pro výzkum veřejného mínění, listopad 1989; *Názory našich občanů na vedoucí úlohu strany: Závěrečná zpráva z výzkumu*, č. 88-4. Praha, ÚVVM 1988 (interní oponentura 25.7.1988, externí oponentura 29.8.1988). Obojí dostupné online z: ČSDA, FSÚ, ÚVVM, <http://nesstar.soc.cas.cz/webview>. K výsledkům výzkumů veřejného mínění v roce 1988 viz NA, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-76/88, *Některé základní poznatky z výzkumů veřejného mínění v ČSSR*. Praha, ÚVVM, září 1988.

stranické průkazy. V listopadu 1988 požádalo pět vojáků z povolání o pomoc při propuštění ze služebního poměru v Československé lidové armádě a tři z nich vrátili své stranické legitimace. Své žádosti odůvodňovali naprostým odporem k této službě, špatným přístupem nadřízených, neobjektivním jednáním a podobně.²¹ Podle svodky z dopisů adresovaných ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi strany za září 1989 vrátil voják z povolání ze Žamberku členskou legitimaci KSČ, poté co zhlédl rozhovor redaktora Československé televize s prognostikem Milošem Zemanem v pořadu „Hospodářský zápisník“. Tento rozhovor ho přesvědčil, že autoři petice „Několik vět“ vlastně mají pravdu, když hovoří o dvacetiletém zaostávání Československa.²² V lednu 1989 šest dělníků, kteří vstoupili do KSČ po roce 1980, vrátilo členské legitimace s tím, že nechtějí být členy strany, která prý nedělá „dělnickou“ politiku. Nesouhlasili též se zásahem bezpečnostních sil na Václavském náměstí.²³

Významnou roli při odchodech z komunistické strany hrála frustrace z každodenní praxe na pracovištích, často spojené s protekcionářstvím, korupcí, zneužíváním funkce i s dalšími prvky „nesocialistického“ jednání. V Bratislavě došlo na počátku roku 1989 k několika případům vrácení stranických legitimací „dobrymi pracovníky a dlouholetými členy strany“. Jeden z nich, místopředseda rady pracovního kolektivu v kombinátním podniku Závody těžkého strojírenství, jenž byl členem KSČ devět let, prohlásil, že sice souhlasí s politikou strany, nikoli ale s praxí, která je v rozporu s komunistickou morálkou. Nebyly řešeny připomínky, principiálně se nepostupovalo proti lidem, kteří byli zapleteni do obrovské korupční kauzy okresního funkcionáře na severním Slovensku Stanislava Babinského, a do diplomatických služeb byly vysílány osoby v důchodovém věku, které musely z různých důvodů opustit své funkce. Jako dělník byl přesvědčen, že jeho členství ve straně plní pouze jeden účel – placení příspěvků. Další dělník, který byl členem KSČ dvanáct let, oznámil, že „není ochoten platit příspěvky, když vidí, co se ve společnosti děje. Dělníkům prémie zadrželi, ale vedoucím se dávají (sic) 60 000 Kčs odměny. Na vyšších funkcích se hrabe, tam se nestydí brát velké peníze. Mladí pracovníci vydělávají málo, protože dostávají nejhorší práce, popřípadě se posílají domů na neplacené volno.“ Pohovor s oběma dělníky na úrovni základní organizace i celozávodního výboru KSČ byl bezvýsledný.²⁴

Obdobné důvody k žádosti o vyškrtnutí z řad členů strany uváděl na konci ledna 1989 pisatel z Gottwaldova, jenž podle vlastních slov byl v KSČ čtyřicet let. Vstupoval do ní během výkonu vojenské základní služby z přesvědčení, že pomůže zabezpečit vybudování socialismu v zemi, lepší život všech pracujících

21 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 97, arch. j. 97, inf. 2, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30.11.1988.

22 *Tamtéž*, sv. 129, arch. j. 135, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1989.

23 *Tamtéž*, arch. j. P 105/89, inf. 2, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31.1.1989.

24 NA, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 64, vydaná 20. března 1989: Informace o politické situaci v krajích k 8. březnu 1989.

a sociální spravedlnost. Nyní se však nemohl smířit s tím, že existuje dvojí disciplína – pro řadové členy a pro vysoké funkcionáře (jmenoval předsedu Československého svazu tělesné výchovy Antonína Himla, Stanislava Babinského a ministra zahraničí Bohuslava Chňoupka). Stěžoval si, že řadoví členové znají jen úkoly, schůze, školení a aktivity, ale nikdo nemá čas, aby bez „růžových brýlí“ informoval členskou základnu, jak na tom země doopravdy je. Zároveň nevěřil tomu, že urychlenou přestavbu hospodářského mechanismu mohou zajistit funkcionáři se starým myšlením jako předseda Ústřední rady odborů Karel Hoffmann, tajemník ÚV KSČ Vasil Biľak či prezident Gustáv Husák. Zpochybnil i uplatňování sociální spravedlnosti, a to na příkladu vyplácení „nenávratné pomoci“ příslušníkům afrických a asijských národů bez pracovních zásluh, zatímco československý občan podle něj nemá nárok na adekvátní důchod za osmačtyřicet let práce. Pisatel byl pozván na jednání výboru své základní organizace, kde nicméně při pohovoru trval na svém stanovisku, a následná členská schůze tak zrušení jeho členství schválila.²⁵

Ve svodce z dopisů doručených Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi Miloši Jakešovi v září 1989 stálo, že někteří pisatelé upozorňují na skutečnost, že strana postupně ztrácí důvěru a že stále větší počet straníků, především dříve narozených, ruší své členství. Vznikají tak problémy s obsazováním výborů základních organizací KSČ a s naplněním stavu jednotek Lidových milicí.²⁶

Podle souhrnné zprávy o dopisech, které občané zaslali Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi Jakešovi v dubnu 1989, našlo u některých členů strany živnou půdu i působení „negativních sil“. Jmenován byl osmadvacetiletý doktor filozofie z Ostravy, o němž bylo zjištěno, že je členem KSČ od roku 1982, a který napsal: „Musíme si přiznat, že jsme dávno ztratili morální právo vést naši zemi

Ukázka „Vnitrostranické informace ÚV KSČ“ – typický obal a první strana jedné z informací o politické situaci v krajích, zde ke 14. září 1988 (Národní archiv, fond KSČ-ÚV – dokumentace, „Vnitrostranická informace“ č. 46, vydaná 15. září 1988)

²⁵ Tamtéž, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, evidenční číslo (ev. č.) 2162/89.

²⁶ Tamtéž, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 129, arch. j. 135, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1989.

a naše lidi. Stalo se tak především otevřenou spoluprací, podporováním, a to hlavně, dosud neprojevenou kritikou největšího zla našeho století, stalinismu.“ Podle svodky se zvyšoval počet především mladých lidí, kteří zasílali Ústřednímu výboru KSČ své stranické legitimace buď s odůvodněním, že nesouhlasí se současnou politikou strany, nebo bez uvedení důvodů. Například ze Základní organizace KSČ v Agrochemickém podniku Frýdek-Místek zaslalo bez udání důvodu své členské legitimace pět mladých lidí ve věku čtyřiaadvacet až dvaatřicet let.²⁷

Také v jiných případech byl hledán viník rezignace na členství v komunistické straně v řadách takzvaného vnitřního protivníka. V souvislosti s informacemi o aktivizaci církví, které přicházely především ze Slovenska, se poukazovalo i na „rafinované“ formy jejich působení proti komunistické straně. Okresní výbor KSS v Žilině uvedl jako příklad chování faráře, který položil dotaz matce, „proč přihlašuje dítě na vyučování náboženství, když manžel je komunista a církev je přece ideový nepřítel komunismu“. Výsledkem bylo vystoupení jejího muže z KSČ.²⁸ Údajné ústupky vůči církvím byly podle „Vnitrostranických informací“ jedním z nejčastějších bodů kritiky vedení strany. Mimo jiné v reakci na proklamované rozšiřování možností náboženské výuky zaznívala z některých základních organizací Západočeského kraje charakteristika církevní politiky jako „ustupování z třídních pozic a uvolňování prostoru pro náboženství a církev“. Ve Východoslovenském kraji prý rodiče, zřejmě pod vlivem duchovních, začali odmítat dialog s učiteli o světovém názoru svých dětí. V souvislosti s tím se mezi dlouholetými členy strany hovořilo o tom, že se v této oblasti ustupuje více než v roce 1968, což vytváří podmínky pro klerikalismus.²⁹ Podle „Vnitrostranické informace“ z října 1989 zaznívaly z Východočeského kraje hlasy, že „se věřícím a církevní hierarchii KSČ podbízí“.³⁰

Neposlušnost ve stranických řadách

Někteří komunisté se dokonce přímo podíleli na protirežimních aktivitách. Posluchač Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze byl 28. října 1989 v nočních hodinách v centru Prahy zadržen při strhávání rudých vlajek.³¹ Členové KSČ se vyskytovali i mezi emigranty z Československa. Jejich počet oproti nestraníkům byl sice

27 Tamtéž, sv. 111, arch. j. 116, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. dubna 1989.

28 Tamtéž, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 45, vydaná 11. srpna 1988: Informace o politické situaci v krajích.

29 Tamtéž, Vnitrostranická informace č. 43, vydaná 9. června 1988: Informace o politické situaci v krajích.

30 Tamtéž, Vnitrostranická informace č. 82, vydaná 19. října 1989: Ohlasy na výsledky jednání 15. zasedání ÚV KSČ k 18. říjnu 1989.

31 Tamtéž, Vnitrostranická informace č. 84, vydaná 29. října 1989: Informace o situaci v krajích ve dnech 27.–29. října 1989.

nízký, ve druhé polovině osmdesátých let nicméně stoupal – v roce 1982 se jednalo o 79 osob, o sedm let později již o 245.³²

Projevem neposlušnosti v řadách KSČ byl i podpis různých petic vzešlých z opozičních kruhů, jako byl dopis Iniciativy kulturních pracovníků, zaslaný 26. ledna 1989 předsedovi federální vlády. Signatáři dopisu požadovali propuštění Václava Havla, zadrženého 16. ledna 1989 na Václavském náměstí v Praze při pietním aktu k uctění Jana Palacha, jako předpoklad zahájení smysluplného dialogu československých úřadů s veřejností. Základní organizace KSČ dostaly za úkol provést za účasti vyšších stranických orgánů pohovory s komunisty, kteří prohlášení podepsali, s jednoznačným závěrem, že jejich jednání je v rozporu s členstvím ve straně.³³ Někteří z nich pod nátlakem svůj podpis odvolali, v několika dalších případech byl provinilcům udělen stranický trest.³⁴

Velkého ohlasu se dostalo petici „Několik vět“, jež vznikla v červnu 1989 v prostředí Charty 77 a jejímž hlavním autorem byl Václav Havel. Petice požadovala propuštění politických vězňů, svobodnou činnost sdělovacích prostředků a nezávislých iniciativ, veřejnou diskusi o všech otázkách dějin, zejména roku 1968, politiky a významných investičních akcí. Počet signatářů vzrostl do listopadu 1989 na zhruba čtyřicet tisíc, včetně známých osobností kultury. Proti petici zorganizovalo vedení KSČ pomlouvačnou kampaň, připomínající rok 1977 a tažení proti Chartě 77. Na rozdíl od něj se však již nesetkala s očekávaným výsledkem. Při projednávání petice v základních organizacích KSČ a přijímání odsuzujících rezolucí se někteří komunisté zdrželi hlasování nebo hlasovali proti rezoluci.³⁵ Jako příklad je možno

32 Viz VILÍMEK, Tomáš: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969 až 1989. In: VILÍMEK, Tomáš – TŮMA, Oldřich (ed.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2018, s. 200.

33 NA, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 59, vydaná 3. února 1989: Další informace o dopisu tzv. iniciativy kulturních pracovníků předsedovi vlády ČSSR, v příloze Informace z pracovní rady vedení MěV [Městského výboru] KSČ Praha s představiteli kultury, zástupci tvůrčích svazů a pražských divadel. Dokument byl editován v publikaci: PAŽOUT, Jaroslav: *Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989* pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ. In: BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Dominový efekt: Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistického režimu v roce 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2013, s. 278–347, dokument č. 1, s. 280–285.

34 Šéfovi činohry Státního divadla F. X. Šaldy v Liberci (tato funkce spadala do kádrové nomenklatury Severočeského krajského výboru KSČ v Ústí nad Labem) Iljovi Rackovi ml. byla 16. června 1989 udělena předsednictvem krajského výboru důtka. Arnošt Goldflam z brněnského HaDivadla během projednávání svého případu uvedl, že hodlá z KSČ vystoupit. Krajský výbor KSČ v Brně rozhodl řízení ukončit a udělit mu blíže nespecifikovaný trest. Podobně se členství v KSČ vzdal režisér Realistického divadla Zdenka Nejedlého v Praze a místopředseda základní organizace KSČ v tomto divadle Miroslav Krobot. (NA, f. KSČ-ÚV, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, sv. 7, arch. j. 17, inf. 5, Informace o členech KSČ, kteří podepsali tzv. iniciativu kulturních pracovníků.)

35 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1985–1989, sv. 122, arch. j. 127, bod 4, dokument „Informace o vnitropolitické situaci ve 2. polovině srpna 1989“, předložený 24. srpna 1989

uvést Základní organizaci KSČ Lokomotivní depo Hradec Králové. Při hlasování o rezoluci odsuzující petici byli ze sto dvaceti členů tři proti odeslání stanoviska a čtyřicet se zdrželo hlasování. Podnětem k názorové nejednotě se údajně stal šestý a sedmý bod „Několika vět“, v nichž šlo o ekologické otázky a setrvání ve funkcích osob zodpovědných za dvacetiletí upadání všech oblastí společenského života. Výbor zmíněné základní organizace hodlal uskutečnit pohovor s těmi, kteří rezoluci nevyslovili podporu.³⁶

S ještě rozhodnějším odmítnutím se podle agenturní informace Státní bezpečnosti setkal pokus přijmout odsuzující stanovisko na plenární schůzi Základní organizace KSČ v Institutu klinické a experimentální medicíny v Praze (IKEM). Jedním z diskutujících byl označen způsob referování *Rudého práva* o petici za dryáčnický, v čemž ho podpořil další účastník schůze – člen Lidových milicí. Diskutující se vesměs shodli na tom, že již nelze požadovat od komunistů mechanické zaujímání kladných nebo odsuzujících stanovisek, aniž by s příslušnými materiály byli seznámeni. Požadavek na seznámení s peticí „Několik vět“ jako předpoklad, aby bylo možno přijmout kvalifikované vědecké stanovisko, se ocitl i v usnesení z tamní plenární schůze.³⁷

Ještě předtím byla organizována masová podpůrná akce u příležitosti svolání předsednictva ÚV KSČ k jednačtyřicátému výročí „Vítězného února“ z 20. února 1989, jež obsahovalo i odsouzení opozice.³⁸ Vedle tisíců souhlasných rezolucí, doprovázených někdy přijetím závazků, se objevily i některé protichůdné reakce. Podle anonymního dopisu se na schůzi stranické skupiny delegátů okresní konfe-

členem předsednictva a tajemníkem ÚV KSČ Karlem Hoffmannem jako podklad pro jednání předsednictva ÚV KSČ 25.8.1989.

36 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 78, vydaná 20. 7. 1989: Souhrnná zpráva o ohlasu petice Několik vět a další nonkonformní aktivity v základních organizacích KSČ. Dokument byl editován v publikaci: PAŽOUT, J.: Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989 pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ, dokument č. 7, poznámka č. 6, s. 321.

37 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), f. Správa kontrarozvědky, II. díl, A 34/1 – 1411, zpravodajská informace pro federálního ministra vnitra a jeho prvního náměstka.

38 V prohlášení bylo uvedeno: „V této souvislosti nelze přehlížet, že zejména v posledních měsících se v naší společnosti aktivizují síly, které si nekladou za cíl přispět k rozvoji socialistické společnosti, k lepšímu a spokojenějšímu životu pracujících a jejich rodin. Tak jako nejednou v minulosti i nyní se pokoušejí s pomocí některých politických kruhů Západu a jejich sdělovacích prostředků organizovat nejrůznější nátlakové akce, vytvářet napětí ve společnosti s cílem destabilizovat poměry. Politickou metodou rozvratných sil je demagogie, pokusy manipulovat veřejným míněním. Zejména se snaží zneužívat nezkoušenost některých mladých lidí. A neštítí se ani hrozeb, zastrasování a terorizování.“

Jsou to nebezpečné snahy, které je nezbytné rozhodně odmítnout. Jsou v zásadním rozporu se zájmy lidu, našich národů a národností, s humanistickými a demokratickými tradicemi naší země. Nelze připustit, aby proces výstavby byl mařen a demokratizace zneužívána k vyvolávání neklidu, k narušování veřejného pořádku, pokojné práce a života lidí. Je třeba všude a bez výjimek dodržovat zákony, jejich porušování spravedlivě a v souladu s právním řádem postihovat, bojovat se všemi rozkladnými jevy.“ (Provolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února. In: *Rudé právo* (21.2.1989), s. 1.)

rence jedné zájmové organizace Národní fronty vyjádřil přítomný starý soudruh k svolání těmito slovy: „Heleďte, nás kdysi taky nutili z okresu zaslat na ÚV rezoluci, že souhlasíme s popravou R. Slánského, že je třeba hledat nepřítele ve straně, a víte, jak to dopadlo, jak to ve skutečnosti bylo, a to se zaklínalo samotným s. Gottwaldem.“ Dále prý uvedl, že „smyslem zasílání rezolucí je, aby ve vedení nadále byli ti, kteří mají na svědomí velké chyby a škody, které jim strana ani národ nemohou odpustit“.³⁹

Ve zprávě o vývoji politické situace a názorů obyvatel v Československu za první čtvrtletí roku 1989, projednávané Výborem pro stranickou práci v ČSR, bylo konstatováno, že nemálo okresních stranických organizací (včetně jejich vedoucích tajemníků) nedocenilo význam svolání rozeslaného formou dálnopisu generálního tajemníka ÚV KSČ a nepovažovalo za potřebné sledovat počet přijímaných rezolucí ani jejich obsah. Tito tajemníci se spokojili pouze s informováním stranického aktivu a aparátu a „nerozvinuli bezprostřední organizátorskou práci“ na jeho podporu. Řada stranických funkcionářů nepochopila význam svolání jako součásti politického boje s „nepřátelskými silami“ a pro zvýšení aktivity komunistů, ale považovala písemné vyjádření podpory za formalitu.⁴⁰

Porušování stranických norem a korupce

Velice negativně působily na členskou základnu případy zneužívání postavení k obohacování či získávání jiných výhod. Komunistické vedení prakticky permanentně pranýřovalo „protispolečenské“ a „nesocialistické“ jevy, mezi něž řadilo rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, korupci, protekcionářství, lajdáctví či zneužívání funkcí. V únoru 1983 zaslalo předsednictvo ÚV KSČ stranickým organizacím dopis, v němž se zabývalo „prohloubením účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny“.⁴¹ V souvislosti s touto kampaní byla přijata i příslušná usnesení federální vlády i republikových vlád. Dopis se stal v následujících letech základním východiskem v proklamovaném boji s „protispolečenskými jevy“ a byl jedním z nejcitovanějších dokumentů v materiálech stranické i státní provenience. Na základě dopisu se začalo více diskutovat o potlačování korupce, zneužívání funkcí a dalších negativních jevů. Jeho obsah se projednával na stranic-

39 NA, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 65, vydaná 13. března 1989: Ohlasy na svolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února.

40 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, sv. 5, arch. j. 12, bod 3, Vývoj politické situace a názorové hladiny v ČSR za I. čtvrtletí roku 1989.

41 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-4/83, Dopis předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny; přiložen byl „Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněnému obohacování a k zajištění účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů“ z roku 1982. Dokument byl odeslán spolu s průvodním dopisem tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše vedoucím tajemníkům krajských (městských) výborů KSČ a prvnímu tajemníkovi ÚV KSS, datovaným 10.2.1983.

kých členských schůzích i v hospodářských, odborových a dalších orgánech. Nižší složky KSC jej měly rozpracovat na základě místních podmínek. Občas se na dopis odvolávaly i sdělovací prostředky.⁴² Jeho účinek nicméně oslabovala skutečnost, že v úplnosti byl veřejně publikován až o více než tři roky později.⁴³

Komunisté měli stát v čele boje proti těmto zlořádům, často se však na nich sami podíleli. Některé souvisely se základními problémy centrálně řízené ekonomiky – s nedostatkem především spotřebního zboží a služeb a s dysfunkcemi v dodavatelsko-odběratelských vztazích. Jak konstatovaly i kontrolní úřady (federální a republikové výbory lidové kontroly) a orgány prokuratury, které měly v rámci svých široce definovaných kompetencí vykonávat dozor nad dodržováním socialistické zákonnosti, různé formy korupce byly vnímány jako nedílná součást fungování společnosti i ekonomiky země.⁴⁴ Navzdory udíleným stranickým trestům i občasným trestněprávním postihům se nedařilo tuto skutečnost změnit. Ve zprávě

42 Viz KMEŤ, Norbert: Vedenie Komunistickej strany Československa a jeho prejavy o korupcii. In: *Forum historiae*, roč. 5, č. 2 (2001), s. 266–284, zde s. 277 n. Dostupné online z: <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/12406/kmet.pdf>.

43 Dopis předsednictva ÚV KSC stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny. In: *Rudé právo* (19.4.1986), s. 2.

44 Pro ilustraci je možno parafrázovat obsah studijní pomůcky pracovníka Generální prokuratury ČSSR Karla Pešty, vydané v roce 1988 Výborem lidové kontroly ČSSR pro řídicí a kontrolní pracovníky s cílem poskytnout jim základní orientaci o stavu, vývoji a problémech boje proti neoprávněnému obohacování, se zvláštním zřetelem na ochranu socialistické ekonomiky před tímto „protispoločenským jevem“. S odvoláním na příslušné stranické a státní dokumenty Pešta zdůraznil velmi závažné negativní důsledky úplatkářství pro morální vědomí občanů i ekonomiku. Korupční jednání podle něj vedlo k deformaci morálky celých skupin obyvatel, k narušení vědomí, že v socialismu by životní standard a společenské postavení měly záviset jen na množství a kvalitě odvedené práce. Společensky zvláště zavrženíhodné a nebezpečné bylo v činnosti orgánů státní moci a správy a v oblasti bezplatných služeb poskytovaných z celospolečenských zdrojů, protože oslabovalo důvěru občanů v objektivitu a spravedlnost těchto orgánů při rozhodování a vážně narušovalo uplatňování zákonných a ústavně zaručených práv občanů (včetně bezplatné lékařské péče a práva na vzdělání).

Z výpovědí řady trestně stíhaných osob či těch, kteří v daných kauzách vystupovali jako svědci, vyplývala všeobecně rozšířená představa, že poskytování úplatků formou různých „pozorností“ je neoddelitelnou součástí hospodářských vztahů. Tak to vnímali i vedoucí pracovníci, kteří nezdířka kladně oceňovali a odměňovali své podřízené, ochotné plnit úkoly jen za cenu úplatků, především v rámci dodavatelsko-odběratelských vztahů. Jako příklad autor uváděl kauzu zjištěnou v jednom jednotném zemědělském družstvu, v němž vykonával prokurátorskou prověrku. Zájezdu tohoto JZD do kapitalistických zemí se zúčastnila na náklady družstva i jeho nečlenka, která náklady uhradila až po delší době na základě výsledků provedené prověrky. Během jejich jednávání za účasti vedoucího okresní zemědělské správy a funkcionářů okresního národního výboru vyšlo najevo, že se jedná o pracovníci odbytu v gumárenském průmyslu, díky níž neměl okres nouzi o pneumatiky. Zájezd zdarma si tak podle zainteresovaných plně zasloužila a jeho vynucené uhrazení považovali za velmi nespravedlivé. K připomínce prokurátora, že kromě dalších trestných činů mělo být oznámeno prokuratuře alespoň podezření z úplatkářství mezi odbytářkou a předsedou JZD, zavládlo mezi přítomnými rozhořčení. Předseda okresní zemědělské

o zkušenostech z realizace usnesení 3. zasedání Ústředního výboru KSČ k dalšímu vývoji a zkvalitnění členské základny a o jejím vývoji v roce 1987, kterou projednalo 1. dubna 1988 předsednictvo ÚV KSČ, byla konstatována často nízká úroveň vnitrostranického života v základních organizacích, nedostatečný vliv strany na mnoha místech a přetrvávající nízká aktivita komunistů. „V souladu s rostoucími nároky na práci strany vstupuje do popředí požadavek uvědomělé disciplíny každého komunisty a prosazení rozhodného postupu vůči těm, kteří porušují stanovy strany. Nezřídka se setkáme i u komunistů s projevy lhostejnosti, nevšímavosti, maloměšťácké filosofie, liberalismu, s porušováním stranické a státní disciplíny,“ pravilo se ve zprávě.⁴⁵

Podle rozboru poznatků z vyřizování dopisů a stížností občanů, které došly Ústřední kontrolní a revizní komisi KSS v roce 1988, dohlížela komise během tohoto roku na to, aby byly vyvozeny postihy vůči padesáti osmi členům strany, kteří způsobili škodu v celkové výši 13 967 188 Kčs a i jiným způsobem poškozovali dobré jméno strany. Kromě různých forem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a porušování zásad hospodaření se provinili nedbalostí, napadením veřejného činitele, znásilněním, braním úplatků a uplácením, účastí na vraždě a sebevraždě, neoprávněným vyplácením prémie a tak dále. Mezi stíhanými komunisty se vyskytovali recidivisté, kterým vévodil pracovník JZD Blatná Polianka na východním Slovensku stíhaný pro trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, jenž byl v minulosti již čtyřikrát soudně trestaný.⁴⁶

Do korupčních praktik byly zapleteny i některé vysoko postavené osoby. Značnému zájmu veřejnosti se těšila již zmiňovaná kauza předsedy spotřebního družstva Jednota v Dolném Kubíně a ředitele Okresního průmyslového podniku v Trstené Stanislava Babinského, v létě 1987 odsouzeného pro dlouhodobě páchanou závažnou hospodářskou kriminalitu k vysokému trestu odnětí svobody. Při vyšetřování a soudním projednání kauzy se ukázalo, že řadě vysokých stranických, státních a hospodářských funkcionářů poskytoval zboží za zvýhodněné ceny, organizoval pro ně lovy a obdarovával je uměleckými i jinými předměty. O pocitu vlastní nedotknutelnosti některých z nich a zároveň naprosté ztrátě soudnosti svědčí výpovědi před speciální pracovní komisí ústředních kontrolních a revizních komisí KSČ a KSS.

správy posléze prohlásil, že „to se přece dělá všude“ a že předseda JZD už „toho podobného udělal pro okres tolik, že by měl být vyznamenán“.

Karel Pešta v publikaci zároveň vyvracel názor, s nímž se setkal při diskusích s hospodářskými pracovníky, že po přestavbě československé ekonomiky bude za podmínek plného chozrasčotu zcela v kompetencích státního podniku nebo jiné samostatné organizace, jak si zajistí své vnější a další vztahy. Jednalo se v zásadě o správný názor, někdy však bylo do těchto kompetencí řazeno i poskytování a přijímání darů, služeb a jiných projevů korupce, zahrnovaných pod pojem hospodářské činnosti. (PEŠTA, Karel: *O činnosti kontroly v oblasti neoprávněného obohacování*. Praha, Výbor lidové kontroly ČSSR 1988, s. 2–4, 10, 31 a 69.)

45 NA, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-30/88, Zpráva o zkušenostech z realizace usnesení 3. zasedání ÚV KSČ a o vývoji členské základny v roce 1987.

46 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1808, arch. j. 93, bod 5, Rozbor poznatků z vybavovania listov a sťažností občanov došlých ÚKRK KSS v roku 1988.

Náměstek ředitele Loděnic v Komárně odmítl uhradit částku takřka třicet tisíc korun, na niž byl vyčíslen nábytek, který dostal darem od Babinského, a rozčiloval se nad tím, proč se Ústřední výbor KSČ zabývá takovými „prkotinami“. ⁴⁷ V důsledku této kauzy byli z KSČ vyloučeni bývalý vedoucí odboru státních orgánů oddělení společenských organizací a národních výborů ÚV KSS, v tu dobu pracovník Ústředního výboru Národní fronty SSR Stanislav Dudášek a bývalý první náměstek federálního ministra vnitra Ján Kováč. Dalším vysokým funkcionářům na celoslovenské i krajské úrovni byly uděleny za podíl na těchto korupčních aktivitách či za nedostatek bdělosti při kontrolní práci stranické tresty. ⁴⁸

Kauza, které se dostalo značné publicity ve sdělovacích prostředcích, ⁴⁹ vyvolala mimořádně negativní odezvu v celé společnosti i v základních organizacích komunistické strany, především na Slovensku. Poukazovalo se na mimořádný rozsah celé aféry i na často nedostatečné potrestání zainteresovaných osob, odsunutých mnohdy na méně exponovaná „teplá“ místa. Například v dopisech vedoucím orgánům Ústředního výboru KSS z ledna 1989 si především starší členové strany stěžovali na to, že nemohou čelit různým fámám a klepům, když sami nejsou pravdivě informováni. „My členovia strany nevieme zaujať pravdivé stanovisko. Napr. nikto neverí, že všetci odišli na vlastnú žiadosť do dôchodku; je nepríjemné načúvať rôzne klebety, keď nevíete, či sú pravdivé, ako napr. okolo prípadu ‘Babinský’, že niektorí [provinilí funkcionári] sú už v zahraničí, že idú robiť na konzuláty do zahraničia, že majú kontá v zahraničných bankách – Švajčiarsko, že majú súkromný žrebčinec, krásne domy a chaty. To sme teda mali pekných predstaviteľov, ktorí zabudli, kto im dal dôveru.“ ⁵⁰

I v souvislosti s Babinského kauzou se zdůrazňovalo, že musí platit jedna disciplína pro řadové členy a funkcionáře, že strana musí dbát na svou čistotu. Citlivě bylo vnímáno snižování autority komunistické strany vinou korupčních a dalších kriminálních afér, jak připomněla souhrnná zpráva o dopisech občanů zaslaných ústřednímu výboru slovenských komunistů za prosinec 1988:

„Zvyšuje sa kritika nedostatkov zo strany starých členov strany, ktorí vo svojich listoch najčastejšie uvádzajú: ‘...som starý člen strany a musím sa hanbiť za urážky, ktoré padajú na poctivých členov (strany) KSČ. My radoví členovia strany nemôžeme za spreneveru vedúcich pracovníkov, ale trpíme za to;

47 Viz VILÍMEK, Tomáš: „Kdo řídí – kontroluje!“ Podnikový management a úskalí „socialistické kontroly“ v československých podnicích v osmdesátých letech 20. století. In: *Soudobé dějiny*, roč. 24, č. 3 (2017), s. 361–388, zde s. 366.

48 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. P 59/88, bod 1, Výsledky šetření provedeného s členy strany ve vztahu k Okresnímu průmyslovému podniku a Jednotě v Dolním (sic) Kubíně.

49 Viz BRUNA, Jaroslav: *Problematika rozkrádání a s ním spojené patologické jevy v období přestavby (1986–1989) na stránkách Rudého práva*. Diplomová práce, obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 2016, s. 46–59. Dostupné online z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/76245>.

50 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1800, arch. j. 81, inf. e, Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. januára 1989 do 31. januára 1989.

– vedúce stranické orgány by mali využiť, ako napraviť meno KSČ, v prvom rade stranu očistiť od zločejov a podvodníkov na vedúcich miestach i vo svojich radoch, prísne ich potrestať a nie zakrývať. Počet starých členov strany klesá a mladých ťažko získavame, vzhľadom na nedostatky, ktoré pretrvávajú v kádrovej práci;

– ako dlho sa bude ešte horiť »o ničom« a obviňovať systém, keď existujú konkrétni ľudia, ktorí aj dnes praktizujú ničnerobenie za vysoké platy a naše peniaze.“⁵¹

Po zmene v čele strany v prosinci 1987, kedy Gustáva Husáka vo funkcii generálneho tajomníka ÚV KSČ nahradil Miloš Jakeš, silily požiadavky na širší obměnu „kádru“ a odchod funkcionárov, ktorí pro svůj věk, zdravotní stav, a především schopnosti na své funkce nestačí. Někteří pisatelé očekávali od vedoucích funkcionářů více skromnosti, upřímnosti, otevřenosti i objektivity, upozorňovali na nesprávné chápání takzvané stability kádru, které vedlo na všech úrovních ke vzniku různých rodinných a zájmových klanů, proti nimž se špatně bojuje. V některých dopisech se v této souvislosti vyskytoval

často kritický a ironický, který se týkal zejména těch, kteří byli v té době zástupci strany v zahraničí. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů. Často se jednalo o lidi, kteří byli v zahraničí z důvodu svého věku, zdravotního stavu, nebo z jiných důvodů.

Strana má jednu disciplínu

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

šlo po dodatečném provedení šetření. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku. Předsednictvo ÚV KSČ projednává výsledky šetření, které bylo provedeno v funkcionářské straně KSČ, jejichž jména byla dříve uvedena v tisku.

Zima na obřadu žen
Mimoš ŠTĚPÁNA NEPODOKA z Komunistického BP Ženev intenzí: ade

Článek o závěreč projednávání výsledků šetření kauzy „Babinský“ předsednictvem ÚV KSČ (Rudé právo, 20. února 1988, s. 3)

RUDÉ PRAVO • 3

V sobotu 28. února 1988

51 Tamtéž, k. 1797, arch. j. 79, inf. b, Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. decembra 1988 do 31. decembra 1988, 16.1.1989.

výraz „rudá (stranická) šlechta“.⁵² Pisatelé zdůrazňovali, že zejména v poslední době poklesla kázeň a příkladnost komunistů v práci i ve veřejném životě, což má negativní dopad na názory a jednání bezpartijních občanů, úpadek morálky a disciplíny na pracovištích, nedůsledné řešení pracovních prohrěšků, brutality a vandalismu na veřejnosti. Doporučovali zrušit zvláštní prodejny pro stranickou elitu, omezit jízdy služebními vozy i snížit počet služebních aut, která různí funkcionáři využívali. Poukazovali na to, že vinou konání různých sjezdů, konferencí, schůzí, aktivů a podobných akcí, a také kvůli byrokracii a nedůslednosti při plnění přijatých usnesení, dochází ke značným ztrátám pracovní doby. Požadovali proto snížení byrokratické zátěže a administrativního aparátu.⁵³

Z členské základny se ozývaly hlasy nespokojené s počínáním některých funkcionářů či obecně s hospodářskou kriminalitou a různými formami korupce a zneužívání funkcí. Jako příklad je možno uvést stanovisko členů Základní organizace KSČ č. 48 v Ústí nad Labem-Neštěmících, že tresty vynášené soudy za výše uvedené činy nejsou dostatečné, neboť nepůsobí preventivně. Zmínění komunisté požadovali přijetí takových zákonných norem, které by vylučovaly získávání movitého i nemovitého majetku bez vlastního přičinění, a vyslovovali názor, že s idejemi socialismu je neslučitelná existence milionářů.⁵⁴

Kritika sociální nerovnosti

V dopisech občanů komunistickému vedení se hojně vyskytovaly stížnosti na vznikající sociální nerovnost a nedostatečné důchodové zabezpečení. S platností od 1. října 1988⁵⁵ došlo ke zvýšení důchodů, které se však nevztahovalo na starodůchodce, včetně těch, kteří „v různých funkcích měli rozhodující podíl na výstavbě socialismu“.⁵⁶ Ti to často brali jako nespravedlnost, či přímo urážku, což se odráželo i v jejich

52 Jako příklad může sloužit svodka z dopisů, které obdržel ÚV KSČ a generální tajemník Miloš Jakeš v prosinci 1988: „Rostou požadavky základních organizací, aby stranickou cestou byly sděleny platy stranických funkcionářů a pracovníků od OV až po ÚV KSČ. Upozorňují, že kolují fámy o horentních příjmech funkcionářů (např. že v Rokycanech vedoucí tajemník ÚV KSČ má prý plat 15 000 Kčs). Jsou vyslovovány názory, že před členskou základnou by nemělo být tajností. Tím by se zabránilo pomluvám o stranické šlechtě a bylo by možné lépe bojovat proti různým fámám.“ (NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 99, arch. j. 100, inf. 11, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. 12. 1988.)

53 *Tamtéž*, arch. j. P 57/88, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. do 28. ledna 1988.

54 NA, f. KSČ-ÚV, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, sv. 4, arch. j. 11, inf. 1, Ohlasy na svolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí Vítězného února (k 17. březnu 1989), 20.3.1989.

55 Zákon č. 100/88 Sb. ze dne 16. června 1988 o sociálním zabezpečení. In: *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, roč. 1988. Praha, Ministerstvo spravedlnosti 1989, částka 21, s. 582–622. Dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-100>.

56 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 105, arch. j. P 108, inf. 5, Zpráva o hlavních poznatcích z rozboru vyřizování stížností a podnětů občanů zaslaných ÚV KSČ

dopisech. Řada z nich navíc pochopila usnesení vlády, jež u příležitosti čtyřicátého výročí „Vítězného února“ 1948 umožnilo přidělit osobní důchod významným osobnostem spojeným s touto událostí a dlouholetým bývalým příslušníkům Lidových milicí takovým způsobem, že na něj mají nárok všichni komunisté, kteří byli členy strany minimálně od roku 1945. V tom je utvrzovaly i mnohé uliční a základní organizace, jež jim dosti benevolentně vydávaly různá potvrzení a doporučení. O to podrážděněji pak reagovali, poté co jim okresní výbory KSČ neschválily návrhy pro nesplnění podmínek. Někteří pisatelé uváděli, že se na sklonku svého života cítí být stranou opuštěni.⁵⁷ O jak citlivou záležitost se jednalo, je patrné z toho, že požadavky členů KSČ na přiznání osobních důchodů za angažovanou práci ve straně a v Lidových milicích – doprovázené rozhořčením, když jim pro nesplnění podmínek důchod nebyl přiznán – se objevovaly ještě na podzim 1989. V tu dobu též stále docházely komunistickému vedení stížnosti poukazující na rozdíly mezi dříve přiznanými a novými důchody a požadavky na jejich odstranění.⁵⁸

Dráždily i – skutečné či domnělé – vysoké příjmy některých sportovců a umělců. Druhá závodní organizace KSČ státního podniku Kovohutě Čelákovice vznesla spíše řečnický dotaz: „Říká se, že každý by měl být hospodářem na svém pracovišti a odvádět kvalitní práci za svou mzdu. Je tomu tak všude? Kolik platíme pracovníkům v kultuře za jejich vystoupení na různých kulturních pořadech v televizi apod. [?] Proč neuveřejňujeme horentní příjmy kulturních pracovníků v porovnání k předním dělníkům? Jak je možné, že přední pracovník v kultuře má roční příjem až třicetkrát vyšší než přední dělník[?]“⁵⁹

V květnu 1988 byla zaznamenána kritika takzvaných státních sportovních profesionálů, kteří si podle některých pisatelů žili nad poměry a měli své vedlejší příjmy, přestože jejich sportovní výkony byly podprůměrné. Říkalo se, že v podnicích se vytvářejí tajné fondy, ze kterých jsou na úkor pracujících placeni.⁶⁰ Po zveřejnění odměn medailistů z Letních olympijských her v Soulu se setkala u některých pisatelů s nevolí, že vedle určitého obnosu v československých korunách obdrželi též pět set až tisíc dolarů. Tím byla podle nich znevažována koupěschopnost koruny.⁶¹ Základní organizace KSČ závodu PKZ Vidnava v okrese Šumperk poukázala v dubnu 1989 na neúměrně rostoucí příjmy určitých vrstev obyvatelstva, především sportovců a umělců. Nesouhlasila s tím, že hokejisté nebo fotbalisté pobírali šestinásobek dělnických příjmů a že odměny za zlaté medaile ze Soulu byly (navíc mimo devizové

a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ v roce 1988.

57 *Tamtéž*, sv. 111, arch. j. 116, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. dubna 1989.

58 *Tamtéž*, sv. 129, arch. j. 135, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1989.

59 *Tamtéž*, sv. 121, arch. j. 126, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. července 1989.

60 *Tamtéž*, sv. 75, arch. j. 72, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. května do 31. května 1988.

61 *Tamtéž*, arch. j. 89, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1988.

částky) vyšší než plat dělníka v rizikovém provozu za čtyři roky. Tento benevolentní přístup podle členů základní organizace nepřispíval ke stabilizaci vnitřního trhu a narušoval morálku a rozložení pracovních sil ve společnosti.⁶²

Kritika pomalého zavádění reformem

Terčem kritiky se stalo pomalé zavádění reformem do praxe, často tiše bojkotované hospodářskými funkcionáři, kterým existující stav vyhovoval. Podepsané i anonymní dopisy požadovaly svolání celostátní stranické konference nebo přímo předčasné konání osmnáctého sjezdu KSČ, s tím že současný vývoj se vymyká rámci usnesení sedmnáctého sjezdu, na jehož základě již nelze řešit narůstající problémy.⁶³ Podle zpráv z regionů na počátku roku 1988 se na různých pracovištích živě diskutovalo o přestavbě, nicméně zároveň se zvyšoval počet těch, kteří se domnívali, že přestavba postupuje pomalu – hodně se o ní hovoří, ale konkrétní opatření se neuskutečňují.⁶⁴ Lidé poukazovali na rozdílný přístup k reformám v Sovětském svazu a Československu, s tím že „u nás se o přestavbě jen mluví, zatímco Gorbačov jedná“.⁶⁵ Podle informací z regionů z počátku léta 1988 zaznívaly v rozhovorech mezi lidmi, na pracovištích, aktivech, seminářích i na členských schůzích KSČ některé pesimistické názory na úspěch přestavby. Nedůvěra rostla zvláště v těch závodech, kde se nerealizovaly návrhy pracujících na jejich transformaci podle nového zákona o státním podniku. Centrální úřady si vysloužily kritiku, že nedodržují zásady přestavby hospodářského mechanismu. Pisatelé dopisů připomínali, že za chyby centrálních orgánů, vlády a ministerstev mají trpět zejména dělníci, zatímco ti, kteří je způsobí, neponesou žádné následky. Značnou dávku skepse vyvolávala i rekonstrukce federální vlády na jaře 1988. Některé základní organizace z Plzně a Sokolova vznášely dotaz, „jak je možné, že tytéž osoby dnes vidí chyby a celých 20 let je dělaly. Ony jsou zodpovědný za současný stav.“⁶⁶ V dopisech také zaznívaly obavy, že bez zavedení pořádku v dodavatelsko-odběratelských vztazích se přestavba bude těžko a zdlouhavě prosazovat.⁶⁷

62 *Tamtéž*, sv. 111, arch. j. 116, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. dubna 1989.

63 *Tamtéž*, sv. 86, arch. j. 85, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. do 31. srpna 1988; též *tamtéž*, arch. j. 89, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. do 30. září 1988.

64 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 36, vydaná 4. února 1988: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů strany k 3. únoru 1988.

65 *Tamtéž*, sv. 93, arch. j. 92, inf. 3, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. 10. 1988.

66 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 43, vydaná 9. června 1988: Informace o politické situaci v krajích.

67 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 93, arch. j. 92, inf. 3, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. 10. 1988.

Generální tajemník sovětských komunistů Michail Gorbačov se stal pro velkou část společnosti nadějí na změnu, zastánci starých pořádků v něm však viděli spíš hrozbu. Na fotografii spolu s prezidentem a generálním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem na Pražském hradě 21. listopadu 1985 během setkání nejvyšších představitelů členských států Varšavské smlouvy (Národní archiv, NAD 1347 – FUML)

S originálním plánem na řešení hospodářských problémů přišel inženýr ze Zábrehu v okrese Púchov, jenž byl od roku 1964 členem KSČ. Ve svém dopisu generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi z 1. listopadu 1988 navrhoval snížit náklady Ministerstva národní obrany o deset procent a zkrátit vojenskou službu na osmnáct měsíců (u vysokoškoláků, kteří absolvovali vojenské katedry, na šest měsíců), a to s ohledem na zlepšení mezinárodní situace. Ministerstvo mělo být navíc pověřeno výstavbou dálnic a dalších komunikací, civilní stavební kapacity se pak měly zaměřit především na budování občanské infrastruktury ve městech a na vesnicích. K urychlení přestavby ekonomiky dále pisatel doporučoval prodat firmě Baťa v Torontu bývalý majetek této firmy v Československu a též nově postavené závody obuvnického, gumárenského a kožedělného průmyslu. Cenu tohoto majetku odhadoval na jednu a půl miliardy amerických dolarů. Od západních zemí si pak Československo mělo vypůjčit pět až sedm miliard dolarů a tyto prostředky využít k inovaci a intenzifikaci rozhodujících průmyslových, především

strojírenských a elektrotechnických podniků, aby byly do tří až čtyř let konkurenceschopné ve světě.⁶⁸

Obavy o osud socialismu

Vedení komunistické strany muselo na druhou stranu čelit také tlaku od konzervativních členů, jimiž bylo obviňováno z ústupu z pevných socialistických pozic a nedůsledného postoje vůči opozici. V mnoha dopisech se projevovaly obavy, že se aktivizují „protisocialistické živly“ a že se do popředí derou pravicové elementy. S odsudky se setkalo povolení demonstrace „protistátních živlů“ na Škroupově náměstí v Praze ke Dni lidských práv 10. prosince 1988. Pisatelé těchto dopisů požadovali zákaz podobných akcí a potrestání jejich organizátorů a obecně chartistů i dalších představitelů opozice.⁶⁹

Výraznou pozornost přitahoval politický vývoj v některých socialistických zemích, především v Polsku a Maďarsku, ale i v samotném Sovětském svazu, a jeho vliv na vnitropolitickou situaci. Ve zprávě o vyřizování dopisů občanů na Ústředním výboru KSS v roce 1988 se mimo jiné psalo: „Část pisatelů vyjádřila obavy o osud socialismu, v súvislosti s prebiehajúcimi procesmi a ich sprievodnými javmi v ZSSR, ale predovšetkým v PLR a MLR. Upozornili, že vznikajú pochybnosti o hodnotách socialismu, keď obdobie budovania jeho základov je kritizované ako nedemokratické a deformované. Porovnávali súčasný vývoj v našej spoločnosti s niektorými aspektmi roku 1968. Pritom vyjadrili aj obavy v súvislosti s niektorými prejavmi, že

68 Příznácný je způsob, jakým byl tento dopis vyřízen. Všeobecné oddělení ÚV KSČ vyzvalo 16. listopadu 1988 Okresní výbor KSS v Povážské Bystrici, aby jeho obsah s pisatelem projednalo, přičemž uvedlo: „Podivujeme se nad tím, jaké názory se projevují u člena KSČ s vysokoškolským vzděláním, který je více jak 24 let členem KSČ. Pokud tyto názory nejsou ojedinělým jevem, bude nezbytné přijmout opatření, především propagandistického charakteru.“ Tajemník Okresního výboru KSS v Povážské Bystrici Ladislav Beznák na výzvu odpověděl dopisem z 19. prosince 1988. Všeobecné oddělení ÚV KSČ v něm informoval, že 7. prosince proběhl pohovor s pisatelem za účasti tajemníka OV KSS pro řízení stranické práce v průmyslu a předsedy Celozávodního výboru KSS Gumárne 1. mája Púchov, kde byl pisatel zaměstnán. Údajně sám uznal, že šlo z jeho strany o subjektivní názory a že ve snaze pomoci procesu přestavby jejich reálnost a opodstatněnost nezvážil. Přijal prý soudružskou kritiku a pochopil, že podobnými nesprávnými názory může vážně poškodit autoritu strany a úsilí celé společnosti o další sociální a hospodářský rozvoj. Prověrkou provedenou celozávodním výborem KSS bylo zjištěno, že není představitelem žádné skupiny nositelů takových „nesprávných“ názorů a že se jednalo výlučně o jeho subjektivní názory. Zároveň byl upozorněn, že pokud by obdobné nesprávné myšlenky nadále projevoval, bude vůči němu postupováno ve smyslu stanov strany. (*Tamtéž*, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, ev. č. 8687/88.)

69 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 99, arch. j. 100, inf. 11, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. 12. 1988.

<p style="text-align: center;">K informaci</p> <p>ÚV - 119/89</p> <p>Informace k situaci v Polské lidové republice</p> <p>Polská sjednocená dělnická strana zahájila přípravy k XI. sjezdu, který se má konat 27. 1. 1990. Na příštím zasedání ÚV PSDS /č. 11/ bude rozhodnuto o všech okružích otázek:</p> <p>1. O principech volby delegátů ze tří variant. Podle první by delegáty přímo volili všichni členové strany, podle druhé by byla organizována shromáždění volitelů a podle třetí by volby proběhly podle jednotlivých názorových platform a počty delegátů by odpovídaly proporcionalně jejich podpoře ve straně. Předpokládá se rovněž, že členové poslaneckého klubu PSDS v Sejmu se stanou delegáty sjezdu.</p> <p>2. Plénium posoudí rovněž návrh ideové programového dokumentu, který bude předložen sjezdu jako hlavní směrnice dalšího postupu PSDS v dalším období, a projekt nových stanov.</p> <p>Po listopadovém zasedání ÚV PSDS bude zahájena předsejzdová diskuse.</p> <p>V PSDS sílí směr požadující provedení hlubokých změn uvnitř strany. V září se uskutečnila tzv. sondáž názorů ve straně, které se zúčastnilo asi jen 52 % členů. 70 % zúčastněných se vyslovilo pro provedení změn, včetně nového názvu strany.</p> <p>V PSDS vznikají různé názorové proudy, z nichž některé se vyslovují pro změnu strany na hnutí sociálně demokratického charakteru /zvláště tzv. Hnutí 8. července/, aktivizují se rovněž stranické organizace velkých průmyslových závodů.</p> <p>Vnitropolitická situace v Polsku je celkově silně ovlivňována nepřetržitým růstem cen, který výrazně přesahuje zvyšování mezd. Solidarita se snaží tlumit otevřené projevy nespokojenosti, PSDS a OPZZ zůstávají zatím neutrální, avšak připravují se k boji v sociálních otázkách a zejména v otázce družstevního vlastnictví. Solidarité se neřádí upevňovat jednotu vlastních řad, jednotlivá centra /ústředí v Gdaňsku v čele s Walesem, skupina kolem předsedy vlády Mazowieckého, poslanecký klub vedený Gieremkem a extremistická část tzv. Solidarity bojující/ se od sebe spíše vzdalují.</p> <p>Mimořádnou důležitost ve vývoji v nejbližším období bude mít ekonomická situace, která se nadále zhoršuje.</p> <p>25. 10. 1989</p> <p style="text-align: right;">J. Lenárt v.r.</p>	<p style="text-align: center;">ROZDĚLOVNÍK</p> <p style="text-align: center;">DÁLNOPISNÝCH SDĚLENÍ A DOPISŮ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KSC</p> <p>Celo materiálu: <u>W-119/89</u></p> <p>Předloha dne: hod:</p> <p>Název: <u>Informace k situaci v Polské lidové republice</u></p> <p style="text-align: right;">Stupeň utajení: stanov předkládatel (Dálnopisem nelze vydat spíše důstojného nebo úředního charakteru)</p> <hr/> <p style="text-align: center;">I</p> <p style="text-align: center;">Dálnopisné sdělení (dopis) zaslát:*)</p> <table border="0"> <tr> <td>Ústřední výbor KSS</td> <td>Politické správní Pohnatí stráž</td> </tr> <tr> <td>Episkopální (metropolitní) výbor KSC a KSS</td> <td>a centrály státních bezpečností</td> </tr> <tr> <td>Okresní (obvodní) výbor KSC a KSS</td> <td>Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSR</td> </tr> <tr> <td>Hlavní politické správy ČSLA</td> <td>Hlavnímu výboru KSS ministerstva vnitra SSR</td> </tr> <tr> <td>Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSSR</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Ministerstvu vnitra CSSR - náčelníci politického oddělení</td> <td></td> </tr> </table> <hr/> <p style="text-align: center;">II</p> <p style="text-align: center;">Ops dálnopisného sdělení (dopis) zaslát:*)</p> <table border="0"> <tr> <td>24 Členům a kandidátům předsednictva ÚV KSC</td> <td>Předsedovi ÚV SSM CSSR</td> </tr> <tr> <td>1 Účastníkům a členům sekretariátu ÚV KSC</td> <td>Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF ČR</td> </tr> <tr> <td>1 Členům a kandidátům ÚV KSC</td> <td>Instruktorem ÚV KSC</td> </tr> <tr> <td>1 Předsedovi OKRK KSC</td> <td>Rektoru VŠP ÚV KSC</td> </tr> <tr> <td>1 Členům OKRK KSC</td> <td>Radě Ústavu marxism-leninismu</td> </tr> <tr> <td>19 Výkonnému sdělení ÚV KSC</td> <td>Předsedovi CZV KSC při ÚV KSC</td> </tr> <tr> <td>3 Předsedovi Sdružení lidu</td> <td>Sérektořům: Života strany, Tribuny, Tvorby,</td> </tr> <tr> <td>3 Předsedovi Sdružení národů</td> <td>Nové myslí, Hospodářských novin</td> </tr> <tr> <td>3 Předsedovi Česká národní rady</td> <td>Pro potřebu oddělení ÚV KSC výtisků</td> </tr> <tr> <td>3 Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF CSSR</td> <td>Pro potřebu oddělení ÚV KSC (3 výtisků)</td> </tr> </table> <p style="text-align: center;">Odeslat: Schválil: <u>J. Zeman</u></p> <p>*) Omezení adresy.</p> <p>Upozornění: Text dálnopisného sdělení předáváte ve dvou výtiscích s rozdělovníkem.</p> <p>Zároveň v evidence:</p> <p><u>26/10.1989 J. Matěj</u></p>	Ústřední výbor KSS	Politické správní Pohnatí stráž	Episkopální (metropolitní) výbor KSC a KSS	a centrály státních bezpečností	Okresní (obvodní) výbor KSC a KSS	Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSR	Hlavní politické správy ČSLA	Hlavnímu výboru KSS ministerstva vnitra SSR	Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSSR		Ministerstvu vnitra CSSR - náčelníci politického oddělení		24 Členům a kandidátům předsednictva ÚV KSC	Předsedovi ÚV SSM CSSR	1 Účastníkům a členům sekretariátu ÚV KSC	Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF ČR	1 Členům a kandidátům ÚV KSC	Instruktorem ÚV KSC	1 Předsedovi OKRK KSC	Rektoru VŠP ÚV KSC	1 Členům OKRK KSC	Radě Ústavu marxism-leninismu	19 Výkonnému sdělení ÚV KSC	Předsedovi CZV KSC při ÚV KSC	3 Předsedovi Sdružení lidu	Sérektořům: Života strany, Tribuny, Tvorby,	3 Předsedovi Sdružení národů	Nové myslí, Hospodářských novin	3 Předsedovi Česká národní rady	Pro potřebu oddělení ÚV KSC výtisků	3 Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF CSSR	Pro potřebu oddělení ÚV KSC (3 výtisků)
Ústřední výbor KSS	Politické správní Pohnatí stráž																																
Episkopální (metropolitní) výbor KSC a KSS	a centrály státních bezpečností																																
Okresní (obvodní) výbor KSC a KSS	Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSR																																
Hlavní politické správy ČSLA	Hlavnímu výboru KSS ministerstva vnitra SSR																																
Hlavnímu výboru KSC ministerstva vnitra CSSR																																	
Ministerstvu vnitra CSSR - náčelníci politického oddělení																																	
24 Členům a kandidátům předsednictva ÚV KSC	Předsedovi ÚV SSM CSSR																																
1 Účastníkům a členům sekretariátu ÚV KSC	Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF ČR																																
1 Členům a kandidátům ÚV KSC	Instruktorem ÚV KSC																																
1 Předsedovi OKRK KSC	Rektoru VŠP ÚV KSC																																
1 Členům OKRK KSC	Radě Ústavu marxism-leninismu																																
19 Výkonnému sdělení ÚV KSC	Předsedovi CZV KSC při ÚV KSC																																
3 Předsedovi Sdružení lidu	Sérektořům: Života strany, Tribuny, Tvorby,																																
3 Předsedovi Sdružení národů	Nové myslí, Hospodářských novin																																
3 Předsedovi Česká národní rady	Pro potřebu oddělení ÚV KSC výtisků																																
3 Úřadujícímu místopředsedovi ÚV NF CSSR	Pro potřebu oddělení ÚV KSC (3 výtisků)																																

Informace o situaci v Polské lidové republice z 25. října 1989 s rozdělovníkem dálnopisných sdělení a dopisů ÚV KSC (Národní archiv, fond KSC-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSC)

strana nedrží pevně v rukách řízení společenských procesů, což dalo aj prostor k působení antisocialistických sil.⁷⁰

Toto znepokojení akcelerovalo v roce 1989 v souvislosti s jednáním u kulatého stolu mezi umírněnou částí opozice a komunistickým režimem v Polsku a poté s červnovým drtivým vítězstvím Solidarity ve volbách, z nichž v září vzešla první nekomunistická vláda v čele s Tadeuszem Mazowieckým. Podobné obavy vzbuzovaly události v Maďarsku, kde vládnoucí komunisté také přistoupili na jednání s opozicí a rehabilitovali popraveného premiéra Imreho Nagye, jehož symbolický pohřeb v červnu 1989 v Budapešti se proměnil v národní slavnost za účasti tří set tisíc lidí. Pobouření pak vzbudilo jednostranné rozhodnutí maďarské vlády zastavit dostavbu vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros a její zájem o postavení maďarské menšiny na Slovensku. Odstraňování drátěných zářezů na maďarských hranicích s Rakouskem od května 1989 způsobilo v létě 1989 na československém území krizi vyvolanou snahou východoněmeckých občanů vycestovat prostřednictvím

70 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1808, arch. j. 93, bod 5, Správa o vybavování listů občanů na Ústředním výbore KSS v roce 1988.

západoněmeckého velvyslanectví v Praze do Maďarska a následně do Spolkové republiky Německo. Pro vedení komunistické strany bylo čím dál tím obtížnější vysvětlovat vývoj nejenom v Polsku, Maďarsku a Sovětském svazu, ale i v Jugoslávii a na podzim 1989 též v Bulharsku a v Německé demokratické republice, kde 9. listopadu padla Berlínská zeď.

Již po volebním vítězství Solidarity na počátku června 1989 vyslovovaly mnohé základní organizace KSČ i jednotliví členové strany názor, že je ohrožena samotná podstata existence socialistického tábora. V koncentrované podobě to vyjádřil pisatel z Plzně: „Současný vývoj je již tak daleko, že se jedná o bytí či nebytí jednoty socialistického tábora, o udržení vedoucí úlohy komunistických stran a o existenci komunistických a dělnických stran. Co se stane, až PLR a MLR vystoupí ze socialistického společenství, možná i z Varšavské smlouvy a RVHP, jak se to promítne u nás? Stále se vracení (*sic*) do minulosti a kritika všeho a každého je jen vodou na mlýn našim nepřátelům. A protože na to neslyším žádnou oficiální odezvu, musím se domnívat, že s tím souhlasíte. Nikdy jsem od Vás neslyšel a nečetl, že by se s tou negací mělo přestat u nás i u sousedů... Současná politika, bude-li se neustále prohlubovat demokratizační proces a ustupovat různým požadavkům a postupně se strana bude zbavovat své vedoucí úlohy ve společnosti, místo toho, aby se přitáhla uzda, přivede stranu až do propasti.“⁷¹ V reakci na kritiku, že nezveřejňuje dostatek relevantních informací a není dobře argumentačně vybaveno, se pak vedení komunistické strany pokoušelo objasňovat situaci prostřednictvím

71 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 120, arch. j. 125, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. června 1989. – Citovaný pisatel ve svém třináctistránkovém dopisu (datovaném ovšem již 20. března 1989) uvedl, že je od roku 1951 členem komunistické strany a angažoval se pro její politiku ve stranických a veřejných funkcích i Lidových milicích. Svě četné kritické názory čerpal z rozhovorů nejenom se svými vrstevníky, ale i s lidmi nacházejícími se stále v pracovním procesu, s funkcionáři i s některými nestraníky. Vedle vývoje v Polsku a Maďarsku se kriticky vyslovoval i k situaci v Sovětském svazu či k aplikaci zákona o státním podniku. Ostře protestoval proti tomu, že „politická kreatura Dubček“ mohl vycestovat do Itálie, přijímat doma návštěvy z ciziny a „házet špinu na naši zemi a stranu“. Místo prohlubování socialistické demokracie v podnicích by podle něj bylo výstižnější mluvit o „zavádění anarchie“. Demokracie podle jeho názoru do podniků nepatří, představuje hazard, má za následek špatnou práci a nekvalitní výrobky. Tajné volby v KSČ i v podnicích byly podle něj v rozporu s glasností a otevřeností, nechápal, proč nemůže dát najevo přede všemi svůj postoj: „Dříve jsme při volbách poslanců ve volebních místnostech považovali za výraz demokracie hromadné a veřejné hlasování, chodila volit doslova procesí a zapisovali se ti, co šli za plentu. Příště tedy budeme zapisovat ty, co za tu plentu nepůjdou? Od pangejtu k pangejtu!!“ Stranou pozornosti pisatele nezůstali ani populární zpěváci, předvádějící se prý v televizi s dlouhými vlasy, ověšení cetkami „od uší až po nohy“, někdy skoro nazí, nebo naopak zarostlí jako medvědi či gorily, kteří na jevišti spíše cvičí a křepčí, než zpívají. Tento „pleval“, působící negativně na mládež, dával pisatel do protikladu s operními umělci, kteří skutečně něco umí, a to i bez playbacku, a přitom jsou opomíjeni a finančně podhodnoceni. Suchou nit nenechal ani na moderním výtvarném umění, jehož „mazanice“ by si podle něj mnoho lidí nepověsilo ani na „onu místnost“. Pro sebe si pisatel údajně raději nechal to, co si od řady starších lidí vyslechl na adresu filmu *Sněženky a machři*. (*Tamtéž*, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, ev. č. 3106/89.)

médií a interně formou dopisů a dálnopisů určených krajským (městským) a okresním (obvodním) výborům KSČ.⁷²

Třiatřicetiletý projektant z Prahy ve svém nedatovaném dopisu (zaevidován byl 18. srpna 1989) generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ napsal, že sdílí společné pocity s rumunským prezidentem Nicolaem Ceaușeskem, že politika některých socialistických zemí, zejména Polska a Maďarska, začíná mít spíše buržoaznědemokratický charakter a že socialistické tendence jsou tam potlačovány. Obával se přitom, aby se touto cestou nevydalo též Československo, i vzhledem k vývoji v Sovětském svazu:

„Také v SSSR začíná chaos v ekonomické oblasti a vztahu mezi jednotlivými národy. Odsuzuje se metoda administrativně-byrokratického rozhodování, ale v její době byl v SSSR na rozdíl od současného stavu klid. Tolik odsuzovaný L. I. Brežněv dovedl zde udržet kázeň a pořádek. Dle mého názoru je v socialistickém zřízení nepřijatelný např. profesionalismus ve sportu, neúměrné nadhodnocování interpretů v populární hudbě atd. Toto vše působí velmi nepříznivě na iniciativu pracujících v jiných velmi důležitých odvětvích, kteří mnohdy za mnohem namáhavější práci jsou nesrovnatelně méně finančně ohodnocováni.

(...) Jsem svědkem neustálého pomlouvání vývoje socialismu v 30.–50. letech v SSSR i jiných socialistických zemích. Je možné, že k některým přehmatům zde došlo, ale neustálým zdůrazňováním omylů J. V. Stalina je mladá generace vychovávána k negativnímu postoji k celému poválečnému vývoji socialismu. Dle mého názoru bylo tehdy zapotřebí postupovat rázně proti všem nepřítelům socialismu. Neměli bychom zapomínat, co J. V. Stalin vykonal pro celý svět při rozdrčení fašismu. Kromě toho jsme svědky, jak např. v KLDR lidé bezmezně věří v politiku vládnoucí strany a jejího nejvyššího představitele a nepotřebují k tomu žádný politický pluralismus. Podle mého názoru se další stupňování tzv. demokratizace a politického pluralismu může jen vymstít v našem dalším vývoji.“⁷³

72 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-96/89, K situaci v PLR a náměty na opatření v československo-polských vztazích; *tamtéž*, č. ÚV-106/89, Informace pro KV a OV KSČ k situaci v MLR a Informace pro KV a OV KSČ a KSS k problematice pobytu občanů NDR na velvyslanectví NSR v Praze; *tamtéž*, č. ÚV-116/89, K současné situaci v Německé demokratické republice; *tamtéž*, č. ÚV-119/89, Informace k situaci v Polské lidové republice; *tamtéž*, č. ÚV-120/89, Informace k současné situaci v MSS [Maďarské socialistické straně] a v Maďarsku; *tamtéž*, č. ÚV-122/89, Informace o současné situaci v NDR; *tamtéž*, č. ÚV-126/89, K současné situaci v NDR; *tamtéž*, č. ÚV-127/89, Informace o emigraci občanů NDR do NSR přes území ČSSR od 1. 11. 1989; *tamtéž*, č. ÚV-128/89, Informace o současném vývoji v Maďarsku; *tamtéž*, č. ÚV-129/89, Informace o plenárním zasedání ÚV BKS [Bulharské komunistické strany].

73 *Tamtéž*, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, ev. č. 6181/89.

Nacionální a historické resentimenty

Obavu z politického vývoje v socialistických zemích pak doprovázely negativní ekonomické aspekty soužití se sousedními zeměmi. V dopisech občanů i ve vystoupeních na různých stranických grémiích velice často zaznívaly stížnosti na nedostatek spotřebního zboží. Ten byl v příhraničí navíc umocňován masovou „nákupní turistikou“ ze strany východoněmeckých, maďarských a polských občanů, usnadňovanou nepříznivým nastavením kurzu československé koruny vůči měnám sousedních zemí. (Nutno však poznamenat, že podobně se chovali českoslovenští občané v sousedních socialistických zemích, kde nakupovali zboží nedostatkový v jejich vlasti.) I u konzervativních členů KSČ tak procházel proletářský internacionismus zatěžkávací zkouškou. Dva pisatelé z Karviné si podle svodky z dopisů adresovaných komunistickému vedení za říjen 1989 stěžovali, že se československé území stává arénou polských šmelinářů. Komunistka z Ostravy-Heřmanic podle téže souhrnné zprávy tlumočila frustraci mezi členy své základní organizace těmito slovy: „V posledním období není jiný program naší schůze, abychom nejednali o stavu, který nastal po invazi polských občanů, kteří skupují všechno, co v obchodech vidí. Na tyto nešvary poukazujeme již řadu měsíců, ale odpověď z vyšších míst stranických orgánů není žádná. Nikdo ani nepřijde z vyšších orgánů, aby nám na naše otázky odpověděl. Proč vůbec diskutujeme, je to jen mlácení prázdné slámy.“⁷⁴

V souvislosti s vývojem v Maďarsku pak především z jižního Slovenska zaznívaly obavy z odnárodnění, či dokonce ohrožení celistvosti země. Maďarská menšina byla označována za pátou kolonu maďarského nacionalismu a šovinismu, tolerovanou Ústředním výborem KSS. Správní úřady a místní komunistické orgány na Slovensku byly údajně v rukou Maďarů, v Dunajské Středě se prý jednání okresního národního výboru konala pouze maďarsky. Slovenské děti podle stěžovatelů musely chodit do předškolních a školních zařízení s maďarským vyučovacím jazykem a pomalu se s vědomím slovenské vlády a vedení slovenských komunistů odnárodněly. Maďarští rekruti zase rukovali s maďarskými trikolorami.⁷⁵ Podle informací komunistů z Čaty a Pohronského Ruskova v okrese Levice z července 1989 se v kostelích těchto obcí na závěr bohoslužby zpívala maďarská hymna.⁷⁶

74 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 132, arch. j. 138, inf. 5, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. října 1989.

75 Viz mj. SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 179, arch. j. 79, inf. b, Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. decembra 1988 do 31. decembra 1988, 16.1.1989; *tamtéž*, k. 1808, arch. j. 93, bod 5, Správa o vybavovaní listov občanov na Ústrednom výbore KSS v roku 1988.

76 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 121, arch. j. 126, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. července 1989. – Maďarská státní hymna je zároveň hymnou chrámovou, přičemž není součástí náboženského obřadu a zpívá se až po jeho skončení. Proto nelze jednoznačně určit, zda šlo primárně o projev maďarského nacionalismu, o vyjádření podpory probíhajícím změnám v Maďarsku, nebo spíše o projev religiozity, případně o protest proti restriktivní církevní politice v Československu. (K tomu viz vysvětlení římskokatolického

Komunisté ze Základní organizace KSS ČSD-Oznamovacia a zabezpečovacia diš-tancia Zvolen v dopise adresovaném ústředním výborům československých i slo-venských komunistů z 18. července 1989 odmítli požadavky na rozšíření počtu tříd v mateřských školách s maďarským vyučovacím jazykem a vysílacího prostoru v rozhlasu a televizi pro maďarské vysílání i na zavádění dvojjazyčného označení úředních budov, škol, kulturních zařízení a prodejen. Svůj postoj zdůvodnili histo-rickými, ale hlavně praktickými argumenty: „Vychádzajúc zo skúseností z minulých období, kedy Slováci museli dlhé desaťročia viesť neúprosný zápas o svoju národnú samostatnosť, nezávislosť a v konečnom dôsledku zachovanie samotnej existencie národa, vychádzajúc z odkazu Slovenského národného povstania a Košického vlád-neho programu, nesúhlasíme, aby sa na Slovensku ďalej rozširovali maďarské školy už aj z toho dôvodu, že veľká časť maďarských spoluobčanov nevie, alebo zámerne nechce používať slovenský jazyk. Tým vznikajú také problémy, že v južných častiach Slovenska sa nevieme dohovoriť po slovensky v úrade, v obchode, pri služobnom styku v doprave, v zdravotníctve, pri prijímacích pohovoroch na stredné a vysoké školy, na vojenskej základnej službe, a mohli by sme pokračovať ďalej. Je zarážajúce, že poväčšine sú to mladí ľudia, ktorí sa narodili na Slovensku a mali sa slovensky učiť v škole. Upozorňujeme, že výuke slovenského jazyka na súčasných maďarských školách sa nevenuje potrebná pozornosť. Máme obavy, že takto dochádza k tichému pomaďarčovaniu celých južných území Slovenska. (...) Žiadame nadriadené strá-nické a štátne orgány, aby bol prijatý zákon o povinnosti ovládať, ale aj používať slovenský a český jazyk príslušníkmi iných národností žijúci[mi] v našom štáte, pričom svoj rodný jazyk môžu aj naďalej rozvíjať a používať v rodinách, kultúrnej činnosti a na akciách, ktoré su legálne organizované len pre ich národnosť, aby bolo obnovené pôsobenie Matice slovenskej na Slovensku v záujme rozvíjania a ší-renia slovenskej kultúry, hlavne v južných častiach Slovenska.“ Pisatelé dopisu ďale poukazovali na niektoré nacionalistické výroky ve vztahu k maďarským menšinám za hranicami Maďarska, ktoré zazněly na Nagyově pohřbu.⁷⁷

V podstatně menší míře občané v dopisech komunistickému ústředí negativně komentovali postavení polské menšiny. Je možné citovat z dopisu členky KSČ z Bohumína ze 6. února 1989, která v souvislosti s přípravou nové ústavy zpo-chybnila dvojjazyčnost nápisů s ohledem na malý počet Poláků žijících ve městě, poukázala na nízký stav žáků v polských třídách oproti třídám českým a naznačila obavy z nepřiměřených nároků polské menšiny: „Proč jsou naše české děti v ne-výhodě? Ať menšinové děti dojíždějí, aby průměr žáků ve třídách byl zachován.

Čekáme od nového zákona, aby byl jasný, spravedlivý i pružný, aby se nakonec nestalo, že budeme mít v místě jednoho Poláka, který se bude hlásit o práva, která

biskupa Františka Rábka pro deník *SME* z 13.7.2020 v článku „Maďarská hymna po omši? Je to tradícia“. Dostupné online z: <https://www.sme.sk/c/584702/madarska-hymna-po-omsi-je-to-tradicia.html>.)

77 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo ÚV KSS, k. 1811, arch. j. 99, inf. a, Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. augusta do 31. augusta 1989, 8.9.1989, príloha.

vyplývají ze zákona o dvojazyčné nápisy (*sic*). Rozhořčení našich českých občanů by přetrvávalo a bylo by oprávněné.“⁷⁸

Značnou nespokojenost u konzervativních členů strany vyvolávalo v souvislosti se zahraničněpolitickým vývojem přehodnocování „zakladatelského období“ komunistického režimu a osobností s ním spojených (Josif Vissarionovič Stalin, Klement Gottwald, Viliam Široký). Podle souhrnné zprávy o dopisech občanů Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi Jakešovi za duben 1988 se v nich často objevovala upozornění na skutečnost, že se obtížně „vysvětlují v současné době různé informace o vývoji a hodnocení minulosti v SSSR, zejména spojení s osobností Stalina. Považují to za vytahování špinavého prádla, a že mnohými lidmi u nás je toto zneužíváno vůči Komunistické straně SSSR i KSČ.“⁷⁹ V dopisech rovněž rezonovala obava, především starších členů strany, zda kritické hodnocení politického vývoje v Sovětském svazu před nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Ústředního výboru KSSS nenaruší důvěru v Komunistickou stranu Sovětského svazu i Sovětský svaz samotný jako náš vzor.⁸⁰ Ve svodce o dopisech občanů zaslaných vedení slovenských komunistů v únoru 1989 to bylo vyjádřeno slovy: „Členovia strany, najmä starší, nechápu dianie v ZSSR, obnovenú kritiku dôsledkov kultu osobnosti J. V. Stalina a ďalších činiteľov, napr. Brežneva. Dianie v PLR a MLR spájajú s vystúpeniami a činnosťou ‘chartistov’ u nás. Vyslovujú požiadavku ‘nedovoliť devastovať hodnoty socialistického zriadenia’.“⁸¹

Především dlouholetí straníci se znepokojením hleděli na to, jak jsou do funkcí namísto „dělnických kádřů“ častěji dosazováni zástupci inteligence, které podezírali z oportunistu. V souhrnné zprávě za únor a březen 1988 byl z dopisů adresovaných nejvyšším komunistickým činitelům citován častý názor, že „při výběru kandidátů KSČ je převážně postupováno podle direktiv OV KSČ a směrných čísel – bez ohledu na kvalitu, osobní vlastnosti a schopnosti přijímaného kandidáta. Především [je předmětem kritiky], že do strany přicházejí konjunkturalisté především z řad inteligence, kteří si spočítali, co pro ně v budoucnosti bude znamenat stranická legitimize.“⁸²

Opakovaně zaznívalo varování před opakováním „krizových let“, která byla po dvou desetiletích ještě v živé paměti. Tak tomu bylo například v dopisu „starých“ komunistů z Pardubic z listopadu 1988, kteří navíc vyslovili požadavek nepřipustit

78 NA, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, ev. č. 2142/89.

79 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 71, arch. j. 69, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. dubna do 30. dubna 1988, 5.5.1988.

80 *Tamtéž*, sv. 79, arch. j. 77, inf. 1a, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. června 1988 do 30. června 1988, 4.7.1988.

81 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, k. 1801, arch. j. 83, inf. c, Informácia o listoch občanov zaslaných na ÚV KSS od 1. februára 1989 do 28. februára 1989, 11.2.1989.

82 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 65, arch. j. P 64, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. 2. do 22. 3. 1988, 24.3.1988.

odchod sovětských vojsk z Československa.⁸³ Další pisatelé se v březnu 1989 odvolávali na *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIV. sjezdu KSČ* jako politický fundament normalizačního režimu, což autoři příslušné svodky parafrázovali slovy, „že máme dobré ‘Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti’, ale že někteří naši funkcionáři se z něho nepoučili, protože jinak bychom prý současný vývoj a činnost třídního nepřítele nemohli podceňovat. (...) Je požadováno nastoupit ve straně cestu rozhodných opatření, které (*sic*) zabrání opakování krizové situace z konce 60. let.“⁸⁴ Zpráva pak citovala zásadové stanovisko z dopisu občana z Kladna: „My staří komunisté máme vážné obavy o vedoucí úlohu strany. Na vedoucí místa pronikají antisocialistické elementy a otevírají dveře dalším svým přívržencům. Je třeba obnovit důslednost v kádrové politice. Je třeba upevnit vedoucí úlohu strany a nepřipustit, aby přílišná demokratizace přerostla v anarchii.“⁸⁵

Určité přehodnocování československých dějin, konkrétně období první republiky, signalizovalo sedmdesáté výročí vzniku samostatné republiky, kdy byl po dlouhé době 28. říjen opět vyhlášen státním svátkem. Toto výročí bylo ovšem zahaleno do příslušného ideologického hávu. Vznik Československa byl označen za jeden z nejvýznamnějších momentů v historii českého a slovenského národa, který znamenal osvobození od cizí nadvlády a hrozby zániku. Národní revoluce nicméně nepřerostla v revoluci sociální a jako taková byla dovršena až únorem 1948.⁸⁶ Tento krok však přesto umožnil i v některých oficiálních publikacích jistý posun v hodnocení odkazu první republiky a jejího zakladatele Tomáše Garrigua Masaryka. To vyvolávalo negativní reakci konzervativních komunistů, kterou dobře reprezentuje názor skupiny členů KSČ, v tu dobu lázeňských pacientů v Luhačovicích, formulovaný v dopise z prosince 1988. Skupina „odsuzovala ÚV KSČ za to, že k 70. výročí vzniku republiky byla příliš pozitivně hodnocena úloha Masaryka, za jehož éry bylo stříleno do dělníků a lidé poznali hlad. Pisatelé uvádějí, že měla být více vyzdvihnuta úloha, kterou sehrávala v tomto období KSČ v boji za práva dělníků a chudých rolníků.“⁸⁷

Nesouhlas se zřizováním německých válečných pohřebišť

S odmítáním se setkávaly určité ústupky vůči západním zemím, přičemž se projevil i tradiční protiněmecký resentment. V souvislosti s návštěvou Helmuta Kohla

83 *Tamtéž*, sv. 97, arch. j. 97, inf. 2, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. 11. 1988.

84 *Tamtéž*, arch. j. P 112/89, inf. 11, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. března 1989.

85 *Tamtéž*.

86 SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo ÚV KSS, 1986–1989, k. 1774, arch. j. 47, Ideově-politické pojetí významných výročí roku 1988. Materiál byl schválen předsednictvem ÚV KSČ 21. října 1987.

87 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 99, arch. j. 100, inf. 11, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. 12. 1988.

v Praze v lednu 1988 kritizovali někteří starší komunisté z okresu Prachatice skutečnost, že spolkovému kancléři byl při této příležitosti předán symbolický klíč od hlavního města Prahy.⁸⁸ Zazněly i hlasy, že navazování přátelství se Spolkovou republikou Německo je přehnané, a dokonce varování, že se Československo postupně stane „vzornou kolonií Západu“.⁸⁹

Nejzřetelněji se to nicméně projevilo v problému se zřizováním německých válečných hrobů na území Československa, který dokonce komplikoval československou zahraniční politiku. Západoněmecká vláda tuto otázku dlouhodobě nastolovala při jednáních s československou stranou, se zvýšenou intenzitou po navázání diplomatických styků v roce 1973. Na konci osmdesátých let se Československo s odvoláním na ženevské úmluvy z roku 1949, zřejmě však i vzhledem ke svým hospodářským zájmům, rozhodlo vyjít Bonnu vstříc. Připustilo zřízení německých válečných pohřebišť na pěti místech (tři v českých zemích a dvě na Slovensku) podle vzoru jiných socialistických zemí. Mělo se jednat o ohrazené prostory o rozměru přibližně dvacet krát dvacet metrů, uprostřed s žulovou deskou o velikosti jeden metr čtvereční a opatřenou nápisem „Zde je pochováno x německých vojáků“. Výlohy spojené s úpravou a údržbou hrobů by nesl československý stát, přičemž neměla být akceptována nabídka západoněmecké strany na jejich hrazení, aby se zabránilo zvyšování jejích požadavků. Vybrané krajské národní výbory byly pak na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ z 29. dubna 1988 požádány o výběr vhodných lokalit.⁹⁰ V České socialistické republice to měl zajistit Jihomoravský, Východočeský a Středočeský krajský národní výbor. Za vhodné nebyly považovány Severočeský a Západočeský kraj, neboť hroby německých vojáků v těchto krajích byly soustředěny na území bývalé Sudetské župy. Rovněž se neuvažovalo o možné lokalitě v Severomoravském kraji a v Praze vzhledem k rozsáhlým vojenským operacím, které zde na konci války probíhaly, a také proto, že v Praze by takovéto pohřebiště mohlo být považováno za protipól Čestného pohřebiště sovětských vojáků. Ve Slovenské socialistické republice se postupovalo obdobným způsobem, zde se jevily pro daný účel jako nevhodné Východoslovenský kraj a hlavní město Bratislava.

Nedostatečně komunikovaný a vysvětlený požadavek vyvolal již v průběhu vyhledávání lokalit pro pietní místa silný odpor. Vedení KSČ reagovalo na dotazy stranických orgánů a jednotlivců nejprve případ od případu, posléze písemnou „Vnitrostranickou informací“ určenou okresním a krajským výborům KSČ a KSS. Ta nicméně vyvolala novou vlnu protestních dopisů. Jejich pisatelé argumentovali, že vytvoření pietních míst pro padlé německé vojáky bude znamenat urážku obětí fašismu a dané lokality se stanou předmětem zvýšeného zájmu občanů Spolkové republiky a „protisocialistických živlů“. Soudili, že přijatá opatření měla být konzultována s členskou základnou strany, a mezinárodněprávní humanitární

88 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 36, vydaná 4. února 1988: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů strany k 3. únoru 1988.

89 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 65, arch. j. P 64, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých Ústřednímu výboru KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. 2. do 22. 3. 1988, 24.3.1988.

90 *Tamtéž*, sv. 80, arch. j. 68, bod 6, Zpráva o německých válečných hrobech v Československu.

závazky označovali z tohoto hlediska za podružné.⁹¹ „Jsou jednotní v názoru, že před českým a slovenským lidem nemůže obstát odvolání se na ženevské úmluvy z roku 1949. Již vůbec nelze srovnávat postavené pomníky pro padlé vojáky Rudé armády a spojeneckých vojsk s budováním něčeho podobného pro vojáky fašistického Německa,“ shrnovala „Vnitrostranická informace“ ze srpna 1989.⁹² Zaznívaly dokonce varovné hlasy, že pokud dojde k realizaci tohoto záměru, budou členové strany pokládat své legitimity.⁹³ Jednoznačně nesouhlasné stanovisko vyjádřila v dopisu politickoorganizačnímu oddělení ÚV KSČ z 2. června 1989 členská schůze závodní organizace dílen Základní organizace KSČ národního podniku Severočeský hnědouhelný revír – Krušnohorské strojírný. Uvádělo se v něm: „V našich řadách žije ještě příliš mnoho pamětníků nejenom války a válečných zločinů, napáchaných německými vojáky i na našem území, ale pamětníků doby, kdy ve zdejší kraji nacismus nastupoval na světovou scénu. Stále mezi námi žije heslo: ‘Nic nebude zapomenuto, nikdo nebude zapomenut!’ Máme za to, že uskutečněním tohoto rozhodnutí bychom dali nepřímý prostor k tomu, aby se na našem území opět pod rouškou piety padlým konaly srazy těch nepoučitelných, kteří se nijak netají tím, že čekají jen na svoji příležitost.“⁹⁴ Rozhodnutí československých úřadů o zřízení těchto pietních míst vzbudilo silnou nevoli i v Západočeském kraji, jak vyplývá mimo jiné ze stanoviska Celozávodního výboru KSČ Lokomotivní depo Plzeň z téhož měsíce. Zvláště negativně podle něj reagovali lidé, kteří válku zažili, či v ní dokonce ztratili své blízké. Opatření bylo označeno za unáhlené, nepromyšlené a přijaté bez ohledu na názor veřejnosti. Podle informace z členské schůze Závodní organizace KSČ Lokomotivní depo č. 2 v Plzni reagovali dokonce dva dlouholetí členové komunistické strany žádostí o zrušení svého členství (což podtrhl fakt, že otec jednoho z nich zahynul v koncentračním táboře).⁹⁵

Tento odpor měl i institucionální podobu, byť opatrněji formulovanou. Představitelé Středočeského kraje vyslovili nesouhlas s navrhovaným záměrem zřídit na jeho území pohřebiště německých vojáků, přičemž argumentovali tradicemi protifašistického boje, jehož dokladem byly vybudované památníky umučeným a padlým v období okupace, především v Lidicích. Vážné výhrady vyslovily i středočeské stranické orgány. Obdobně reagovali také zástupci Východočeského kraje

91 *Tamtéž*, sv. 120, arch. j. 126, inf. 5, Problematika německých válečných hrobů v ČSSR (pro schůzi předsednictva ÚV KSČ konanou 21. 7. 1989).

92 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 779, vydaná 10. srpna 1989: Informace o politické situaci v krajích k 9. srpnu 1989. Dokument byl editován v publikaci: PAŽOUT, J.: Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989 pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ, dokument č. 8, s. 331 (viz pozn. 33).

93 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, arch. j. P 112/89, inf. 11, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. března 1989.

94 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 76, vydaná 20. června 1989: Ohlasy na 14. zasedání ÚV KSČ k 19. červnu 1989, příloha.

95 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 77, vydaná 29. června 1989: Informace o politické situaci v krajích k 28. červnu 1989.

po konzultaci s Východočeským krajským výborem KSČ, když poukázali na místa utrpení v Ležákách, Martínkovicích a Leškovicích.

Československé stranické a státní vedení bylo tímto vývojem zaskočeno. Mezitím totiž přislíbilo Spolkové republice vybudování pěti výše uvedených pohřebišť, ačkoli bylo v dohodnutém termínu schopno zajistit pouze zřízení pietního místa na Ústředním hřbitově v Brně. K problému se postavilo s váhavostí a bezradností typickou pro sklonek normalizace. Do vzdorujících regionů se měli vydat k osobnímu jednání představitelé zainteresovaných centrálních úřadů. Na neustávající západoněmecké urgencye reagovala československá strana s odkazem na výrazné projevy nesouhlasu obyvatelstva a s žádostí o pochopení a strpení.⁹⁶

Kritika médií, ideologické defenzivy a ustupování „opozičním živlům“

Na konci osmdesátých let se liberalizační tendence projevy i v médiích, ke značné nelibosti části členské základny komunistické strany. Již v lednu 1988 vyvolal velký ohlas nový publicistický pořad Československé televize „Sondy“, jenž byl srovnáván se sovětskými „Reflexemi perestrojky“. Pořad byl vnímán jako snaha poukázat na stávající nedostatky, s kritikou se nicméně setkávalo zařazování některých „živelných“ názorů, a naopak absence vyjádření stranické, odborové a svazácké organizace i vedení příslušného podniku. V některých lidových ohlasech byl pořad srovnáván s relacemi vysílanými v letech 1968 a 1969.⁹⁷ Ve vyhodnocení dopisů adresovaných Ústřednímu výboru KSČ a jeho generálnímu tajemníkovi Miloši Jakešovi v roce 1988 bylo konstatováno, že působení sdělovacích prostředků přispívá k dezorientaci občanů: „Byly vznášeny dotazy, proč se v současné době naše ekonomika tolik orientuje na Západ ve výrobě i v obchodu. Proč naše sdělovací prostředky jsou přehnaně kritické ke kvalitě našich výrobků, což musí nesporně ovlivňovat jejich prodej jak na Západ, tak i na Východ. (...) Komunisté v dopisech upozorňují, že lidé se ptají, zda je ještě pravdou, že socialismus je vyšší společenský řád, když ve sdělovacích prostředcích denně slyší jenom kritiku nejen naší ekonomiky, ale [i] života u nás, a na druhé straně jsou někdy nekriticky vyzdvihovány přednosti kapitalistických států.“⁹⁸

V červenci 1989 byla v několika dopisech kritizována Československá televize za to, že v přímých přenosech ze 14. zasedání Ústředního výboru KSČ několikrát

96 *Tamtéž*, KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 120, arch. j. 1265, inf. 5, Problematika německých válečných hrobů v ČSSR (pro schůzi předsednictva ÚV KSČ konanou 21. 7. 1989); též *tamtéž*, sv. 121, arch. j. 126, bod 22, Informace o německých válečných hrobech (projednáváno na schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 18. 8. 1989).

97 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 35, vydaná 29. ledna 1988: Informace o politické situaci v krajích k 29. lednu 1988.

98 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 105, arch. j. P 108, inf. 5, Zpráva o hlavních poznatcích z rozboru vyřizování stížností a podnětů občanů zaslaných ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ v roce 1988.

zabírala dřímající delegáty. Tyto záběry prý vyvolaly u diváků nepříznivý ohlas.⁹⁹ Kritika hromadných sdělovacích prostředků, včetně stranického tisku, se pak stupňovala poslední měsíce před listopadem 1989. V souhrnné zprávě o dopisech doručených vedení komunistické strany v srpnu 1989 zazněl znepokojený hlas příslušníků závodní jednotky Lidových milicí Kovohutě Rokycany: „V našem stranickém tisku se pomalu vytratila slova jako třídní boj, proletářský a socialistický internacionalismus. V ideologii nesmí být smíru. Nám jako příslušníkům socialistického tábora a členům strany nemůže být lhotejné, co se děje v Polsku a Maďarsku.“ Ocitováno zde bylo i stanovisko 2. základní organizace KSČ Kovohutě Čelákovice: „Jsme toho názoru, že by se měla s okamžitou platností zlepšit informační činnost všech sdělovacích prostředků. V posledních dvou letech bylo našimi sdělovacími prostředky, a to i stranickými, napácháno mnoho politických škod.“¹⁰⁰

Sekretariát Městského výboru KSČ v Praze i některá další stranická grémia ostře kritizovaly údajně tendenční zpravodajství deníku *Mladá fronta* zveřejněné 30. října pod názvem „Nepokoje v Praze“, které mezi řádky zpochybňovalo opodstatněnost zákroku jednotek Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí proti demonstraci k jednámdesátému výročí vzniku republiky. Příčina byla shledávána v nedostatečném vlivu komunistů působících v redakci na obsah zpravodajství.¹⁰¹ Rozhořčení

I na konci osmdesátých let byla organizována rituální vyjádření souhlasu s politikou komunistické strany a státu, k čemuž sloužil i prvomájový svátek práce. Plakát z roku 1988 (Národní archiv, fond Soudobá dokumentace, 1. máje)

99 *Tamtéž*, sv. 121, arch. j. 126, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. července 1989.

100 *Tamtéž*, sv. 123, arch. j. 129, inf. 3, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 31. srpna 1989.

101 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace – operativní informace: Operativní informace k 1. listopadu 1989, vydáno 3. listopadu 1989.

budily i některé další texty publikované v *Mladé frontě*, jako článek „Premiéra pod lupou“ z 12. října 1989 o Martě Kubišové.¹⁰²

Častým terčem kritiky konzervativně smýšlejících komunistů se stalo nedostatečné působení médií proti „opozičním živlům a jiným neblahým jevům“ a tolerance vůči některým nonkonformním projevům. Viněny však byly i nejvyšší státní orgány – slovy členů 2. základní organizace KSČ při Okresní správě SNB Blansko – že „nedostatečně postihují a řeší protistátní činnost signatářů Charty 77, zejména Havla, postupně ustupují nátlaku různých sdružení ‘na ochranu lidských práv’, čímž se vytváří prostor pro činnost různých protistátních seskupení a nelegálních struktur, z čehož vyplývá ta skutečnost, že bezpečnostní složky místo řádného zásahu proti narušovatelům socialistického zřízení a veřejného pořádku pouze shromažďují informace“. Pisatelé zároveň varovali před důsledky demokratizace pro současné změny: „Domníváme se, že ze strany vyšších řídicích článků bude třeba použít direktivního přístupu k řízení národního hospodářství, neboť přespřílišná demokracie je brzdou uskutečňované přestavby.“¹⁰³

Severomoravský krajský výbor KSČ informoval v lednu 1989 o tom, že se v některých případech „vyskytly nejasnosti v chápání pojmu názorového pluralismu, který je často zaměňován pluralismem politickým či mocenským. U části funkcionářů se projevuje názor, že dochází k ústupu z dřívějších zásad při řešení náboženské otázky. Žádají, aby byli informováni o výsledcích jednání s Vatikánem, kdy budou obsazena volná místa biskupů, a o dalších problémech.“¹⁰⁴ Ve větším počtu základních organizací KSČ ve Středočeském kraji pak zaznívaly obavy, že strana ztrácí ve společnosti svou autoritu, pozice a že proces přestavby nezvládne. „Komunisté zdůraznili, že přílišný rozvoj demokracie nepřispívá ke stabilitě politického a hospodářského života (ústupky v církevní politice apod.),“ shrnovala „Vnitrostranická informace“ z března 1989.¹⁰⁵

Někteří straníci požadovali nekompromisní postup proti disentu, ale i signatářům petice „Několik vět“. Jako příklad lze uvést zprávu vedoucího tajemníka Okresního výboru KSČ v Sokolově Jindřicha Sábla z 13. července 1989 o názorech zaznívajících na aktivech, které sokolovská okresní stranická organizace uspořádala v souvislosti s peticí „Několik vět“: „Zejména u starších soudruhů, ale i části střední stranické generace, se projevují požadavky na radikálnější a represivní postup proti představitelům a aktivním členům nelegálních struktur. Více [straníků] vidí řešení

102 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace – operativní informace: Jednotlivá upozornění ze zpráv krajských (městských) výborů strany k 18. 10. 1989, vydáno 20. října 1989.

103 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 78, vydaná 20. 7. 1989: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů KSČ (KSS) a o ohlasech na činnost protisocialistických sil a nelegálních struktur k 19. červenci 1989. Dokument byl editován v publikaci: PAŽOUT, J.: Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989 pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ, dokument č. 7, s. 317.

104 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 52, vydaná 12. ledna 1989: Informace o politické situaci v krajích k 11. lednu 1989.

105 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 64, vydaná 10. března 1989: Informace o politické situaci v krajích k 8. březnu 1989.

protisocialistických tendencí v trestním postihu a nechápou současnou situaci a potřebu ideologického boje cestou nových politických přístupů...“¹⁰⁶

Ostrou kritiku si vysloužili signatáři „Několika vět“ z řad umělců jakožto osoby, které se údajně těší z privilegií a vysokých příjmů a které navzdory svému podpisu pod peticí nadále dostávají prostor v médiích. Členové Základní organizace KSČ Mlékárna Frýdek-Místek v dramaticky stylizované rezoluci adresované Miloši Jakešovi v létě 1989 vyjádřili nesouhlas s tím, že „ÚV KSČ dává zelenou našim nepřátelům, neuplatňuje práva vedoucí síly ve státě, souhlasí s viditelnými ústupky a tak podporuje veškeré zlo, které hraničí s katastrofou pro naši vlast“. Očekávali přísné potrestání těch, kteří „zapalují hranici, a jestli si to nikdo neuvědomuje, může se stát, že nás komunisty budou postupně na ni házet a upalovat. Z těchto důvodů bychom měli být jednotní a netrpět rozdíly mezi komunisty. Ústřední výbor KSČ by měl stát v čele boje proti nepřátelským silám a dát zásadně na vědomí všem, co rozvracejí naše zřízení a usilují o likvidaci vedoucí úlohy strany, že nemají šanci, tak jako tomu bylo v roce 1948 a po roce 1968. Bude to sice těžší vyhrát a upevnit si pozici, protože takovou podporu, jakou jsme měli v minulosti od sovětských soudruhů, už asi mít nebudeme. Máme však za to, že to, co jsme se za ta léta naučili, ještě umíme a vybojujeme opět klid v naší společnosti. Kulturním pracovníkům, kteří podepsali 'Několik vět', by se mělo dát na vědomí, že když se jim nehodí žít a poctivě pracovat v naší republice, ať si jdou do světa zkusit a na doživotí vydělat na chleba k těm, kteří jim tak pobláznili hlavy, nebo mezi nás do výroby. My jim ty roupy vyženeme, neboť lidé, kteří se umí snížit k takové podlosti, již mají všeho nadbytek a nevědí, co dělají.“¹⁰⁷

Jednasedmdesát účastníků setkání zasloužilých komunistů s vedením Okresního výboru KSČ v Českém Krumlově ostře odsoudilo nejen signatáře petice, ale i některé další veřejně známé kulturní osobnosti, které se prý zaprodaly Západu: „Jak hluboko mohou ještě morálně klesnout ti, kteří si v podstatě zmonopolizovali Čs. státní film a televizní obrazovku? Čím naše vlast těmto lidem ublížila? To, že jsou dnes ve službách ideodiverzních center (Rádio Svobodná Evropa, Hlas Ameriky a další), nás opravňuje vznést rozhodný požadavek vůči našemu státnímu vedení, aby se již podobné věci netrpěly a byly z nich vyvozeny odpovídající závěry.“¹⁰⁸

Ruku v ruce s takovou kritikou šly poměrně časté nářky na nedostatečné ideologické působení z centra, volání po uskutečnění, respektive zesílení ideologické ofenzivy. Podle souhrnné zprávy o dopisech došlých generálnímu tajemníkovi Jakešovi a Ústřednímu výboru KSČ v dubnu 1989 mnozí členové strany i celé základní organizace požadovaly „zvýšení informovanosti o současném vývoji a vyzbrojení argumenty, aby mohli čelit různým nepřátelským projevům i fámám v bydlíštích

106 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 78, vydaná 20. 7. 1989: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů KSČ (KSS) a o ohlasech na činnost protisocialistických sil a nelegálních struktur k 19. červenci 1989. Viz PAŽOUT, J.: Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989 pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ, dokument č. 7, poznámka č. 6, s. 322 n.

107 *Tamtéž* (viz také dokument č. 7 ve výše citované publikaci, s. 318 n.).

108 *Tamtéž*.

a na pracovištích. Upozorňují, že za současného stavu, kdy jsou lidé informováni západními sdělovacími prostředky, se těžko argumentuje a politicky pracuje.¹⁰⁹ Komunistům v základních organizacích se nezřídka zdálo, že jsou vrcholnými orgány strany ponechání na holičkách, protože nedostávají dostatek informací, aby mohli jednotně reagovat na řadu dotazů, či přímo invektiv bezpartijních občanů a řadových členů strany. Ti při zaujímání stanoviska k petici „Několik vět“ často vznášeli požadavek, aby se mohli seznámit s celým zněním tohoto „pamfletu“, a chtěli slyšet více konkrétních argumentů vyvracejících tvrzení nezávislých skupin. Sami komunisté někdy kriticky poukazovali na fakt, že se odsuzuje něco, s čím se neměli možnost seznámit. Například Obvodní výbor KSČ Praha 1 upozornil na názory straníků, že „ideologická a teoretická fronta“ by měla věnovat větší pozornost rozboru a vysvětlení takovýchto proklamací a nespokojovat se s jejich paušálním odsouzením. Podle jejich mínění „uveřejněním plného znění ‘Několika vět’ s patřičným komentářem a rozбором by straně rozhodně nevznikla žádná škoda, naopak, její prestiž by vzrostla“.¹¹⁰ Někteří komunisté z okresu Hradec Králové byli přesvědčeni, že nezveřejnění petice v plném rozsahu se stalo argumentem pro ty, kteří stále nepociťují důvěru v pravdivost a úplnost informací šířených oficiálními sdělovacími prostředky. Dotazy směřující například k té části petice, jež se týkala ekologie, zpochybňovaly její odsouzení. „Ideová nevyzrálость, netřídní přístup k osobnímu hodnocení jevů spolu s nedostatečnou informovaností se stávají podnětem, který v daném okamžiku narušuje jednotu strany,“ vyvozovali z toho pisatelé.¹¹¹ Na druhé straně občas zaznívaly i hlasy, že se o svolání „Několik vět“ píše zbytečně mnoho a že se mu tím dělá reklama.¹¹²

109 NA, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 111, arch. j. 116, inf. 7, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. dubna 1989.

110 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 80, vydaná 15. září 1988: Informace o politické situaci v krajích k 13. 9. 1989. Dokument byl editován v publikaci: PAŽOUT, J.: Opozice a nonkonformní aktivity v Československu v roce 1989 pohledem vnitrostranických informací ÚV KSČ, dokument č. 9, s. 336 n.

111 NA, f. KSČ-ÚV, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, sv. 7, arch. j. 18, inf. 1, Informace o současné politické a ekonomické situaci v ČSR předložená k projednání Výboru pro řízení stranické práce v ČSR 11. srpna 1989.

112 Předsednictvo ÚV KSČ zaslalo již 28. června 1989 Ústřednímu výboru KSS, krajským (městským) a okresním (obvodním) výborům KSČ a KSS a vrcholným stranickým orgánům v armádě a bezpečnosti text petice. Podle přiloženého dopisu člena předsednictva a ideologického tajemníka ÚV KSČ Jana Fojtíka z 27. června měla být přijata potřebná politická opatření, aby se zabránilo šíření petice a jejímu podepisování. S vlastním textem měl být pouze ústně seznámen nezbytný okruh funkcionářů, o přijatých opatřeních a případech šíření petice měl být informován odbor propagandy ÚV KSČ. (NA, f. KSČ-ÚV, Dopisy a dálnopisy ÚV KSČ, č. ÚV-73/89, Text výzvy „Několik vět“. Rozbor petice „Několik vět“ vypracovaný 7. července 1989 oddělením propagandy ÚV KSČ viz *tamtéž*, č. ÚV-78/89. Dokument byl publikován v interní edici: KOUDELKA, František – NOSKOVÁ, Alena – PREČAN, Vilém (ed.): *Vedení KSČ o disentu a opozici: Dokumenty z ledna 1986 – října 1989. Studijní materiály Mezinárodní konference Demokratické revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky, Praha 14.–16. října 1999.* (Studijní materiály,

V této souvislosti se někdy snášely výtky i na nedostatečnou pomoc stranického tisku. Tyto pocity ve druhé polovině roku 1989 umocnily zprávy o připravovaném zdražování stranického tisku, které mělo být součástí celkové úpravy maloobchodních cen od 1. ledna 1990. Řada komunistů, především v důchodovém věku, měla obavy, že si ho nebude moci dovolit předplatit nebo kupovat. Na podzim 1989 kvůli tomu zaznívala na výročních členských schůzích základních organizací KSČ, během stranického vzdělávání i v osobních dopisech členů strany ostrá kritika komunistického vedení. Padaly dotazy, „proč nyní, kdy na nás útočí třídní nepřítel vnitřní i vnější, je zdražován jeden z nejdůležitějších ideologických nástrojů strany“.¹¹³ Ke konci roku 1989 byl v některých regionech zaznamenán pokles odběratelů stranického tisku, což mohlo být způsobeno jak jeho očekávaným zdražováním, tak i nespokojeností s vnitropolitickou, respektive vnitrostranickou situací. Na pravidelné poradě instruktorů Ústředního výboru KSČ konané 30. října 1989 informoval instruktor pro Západočeský krajský výbor KSČ, že například v okrese Plzeň-jih bylo odhlášeno třiadvacet procent předplatného *Rudého práva*, sedmdesát procent *Tribuny* a padesát procent *Tvorby*.¹¹⁴

Obavy z demokratizace a návratu kapitalismu

Někteří komunisté ve svých dopisech vznášeli dotazy, zda je stav československé ekonomiky již tak kritický, že se východisko musí hledat ve spolupráci s kapitalistickými monopoly, a projevovali obavy, zda Československo nezachází v ústupcích příliš daleko, až k odbourání vymožeností socialismu.¹¹⁵ Na podzim 1988 se kupříkladu s ohledem na zaváděné reformy strachovali, „jak bude stát řídit podniky, ve kterých zákon umožní vyšší než 50% účast zahraničního kapitálu. Jaký kapitál bude vykořisťovat naše pracovníky a zda v těchto podnicích bude moci pracovat KSČ atd.“¹¹⁶ Podle informace Celozávodního výboru KSČ Českých závodů motocyklových Strakonice se v pracovním kolektivu podniku vyskytl názor, že zakládání smíšených podniků se zahraničními subjekty s jejich nadpoloviční kapitálovou účastí „bude podstatně omezovat možnost československého státu [mít vliv] na řízení, uplatňování vedoucí úlohy strany a práva stranické kontroly. Zisk nebude možno použít ve prospěch

sešit 4.) Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, dokument č. 8, s. 42–54.)

113 NA, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace – porady instruktorů: Informace z porady instruktorů ÚV KSČ konané dne 30. října 1989, vydáno 3. listopadu 1989.

114 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace – operativní informace: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů strany k 15. listopadu 1989, vydáno 17. listopadu 1989.

115 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 75, arch. j. 72, inf. 6, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi s. M. Jakešovi od 1. května do 31. května 1988.

116 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 47, vydaná 13. října 1988: Ohlasy na 10. zasedání ÚV KSČ, zasedání ÚV KSSS a besedu s ministry v Československé televizi (k 12. 10. 1988).

našich pracujících. Přijaté opatření je hodnoceno jako útok proti principům socialismu.¹¹⁷ S obavou se setkávaly plány na umožnění drobného soukromého podnikání. Dopis stranické organizace Východočeských tiskáren, odštěpného závodu Hradec Králové z listopadu 1988 poukázal na nebezpečí vyplývající z právní úpravy umožňující na základě povolení národního výboru vykonávat soukromě různé tiskařské práce, což by mohlo být zneužito k rozmnožování protistátních tiskovin.¹¹⁸

Dopis členů aktivu zakládajících a předválečných členů komunistické strany při Okresním a Městském výboru KSČ v Ostravě generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Miloši Jakešovi z 8. března 1989 mimo jiné varoval před zaváděním prvků vnitro podnikové demokracie: „Velké obavy vyvolává u nás zavádění přílišné demokracie v řízení našich závodů a podniků. Je všeobecně známo, že v řízení ekonomiky musí být přísný řád, který je dán ekonomickými zákony, technologií atd. Za toto všechno musí nést zodpovědnost jen jeden konkrétní člověk. Domníváme se, a rozbor současné situace tomu nasvědčuje, že ještě nejsou zralé dnešní vnější ani vnitřní podmínky k tomu, aby strana uvolnila prostor jiným kolektivům (silám), aby tyto důležité sloupky naší ekonomiky (a nejen ekonomiky) byly voleny.“¹¹⁹

Obdobně nedůvěřivý postoj komunisté místy zaujímal i k tajným volbám stranických výborů během výročních členských schůzí na podzim 1989. Například podle zprávy Severočeského krajského výboru KSČ docházelo hlavně v základních organizacích v místě bydliště k „upřesňování“ způsobu voleb. V Základní organizaci KSČ Klenec v okrese Litoměřice o dvaceti osmi členech byly volby provedeny aklamací, s tím že členové organizace odhlasovali nesouhlas s usnesením Ústředního výboru KSČ o tajných stranických volbách. Zvrátit toto rozhodnutí, porušující principy vnitrostranické disciplíny, se nepodařilo ani přítomnému členovi krajského výboru strany. Ve stejném okrese byl zhruba v dalších dvaceti případech stranický výbor zvolen tajným hlasováním, předseda pak veřejným. Ve Středočeském kraji nerespektovalo usnesení předsednictva ÚV KSČ o tajných volbách sedmatřicet stranických organizací s více než patnácti členy a uskutečnilo volby aklamací.¹²⁰

Ve vyhrocené podobě blízké spikleneckým teoriím vyjádřil obavy z politického a hospodářského vývoje v zemi krajský aktiv předválečných členů strany v Plzni, který se konal 27. října 1989. Jejich dopis adresovaný sekretariátu generálního tajemníka ÚV KSČ pro svou vyhraněnou dikci stojí za obšírnější citací:

„Příslušníci bývalých vládnoucích tříd a jejich potomci, finančně podporovaní kapitalistickou cizinou, vyvolávají nedůvěru ke straně, vládě a socialistickému zřízení.

117 *Tamtéž*, Vnitrostranická informace č. 49, vydaná 10. listopadu 1988: Informace o politické situaci v krajích k 9. listopadu 1988.

118 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – předsednictvo ÚV KSČ, 1986–1989, sv. 97, arch. j. 97, inf. 2, Informace o obsahu dopisů došlých ÚV KSČ a generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ s. M. Jakešovi od 1. do 30. 11. 1988.

119 *Tamtéž*, sv. 132, arch. j. 138, inf. 12, vyjádření zakládajících a předválečných členů strany Severomoravské krajské organizace KSČ z aktivu dne 8. března 1989.

120 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace – operativní informace: Operativní informace ze zpráv krajských (městských) výborů strany k 27. září 1989, vydáno 3. října 1989.

Škodí nám i ekonomicky. Množí se nehody s velkým ekonomickým dopadem. Jejich vznik je úředně vysvětlován neopatrností, lajdáctvím, náhodou, selháním některého více nebo méně složitého zařízení apod. Věříme, že akce velkého rozsahu, požáry továren, např. Škodovky nebo jiných velkých objektů, nevznikly neopatrností nebo nešťastnou náhodou. Věříme, že jsou výsledkem již léta pečlivě připravované a organizované sabotáže, která má vytvořením velkých škod připravovat podmínky pro nucený nákup chybějícího zboží a nové techniky, za techniku zničenou požárem, v kapitalistických zemích.

K potvrzení a zdůraznění své existence používají nejen nepřátelské rozhlasové a televizní vysílání, ale také již použili časové nálože, které způsobily značné ekonomické škody. Množí se také přímé vyhrožování lidem, kteří k nim zauímají třídní hledisko. (...)

Nevěříme, že kapitalisté půjčkami a zakládáním společných podniků budou pomáhat k rozkvětu ekonomiky socialistických zemí. Tím by urychlovaly (*sic*) svůj zánik. Nevěříme, že bychom od nich obdrželi techniku poslední generace k odstranění zaostalosti některých našich závodů. Výsledky jejich pomoci názorně ukazuje situace v Polsku a Maďarsku.

O pomoci, kterou možno obdržet tvořením společných podniků s kapitalisty, hovořil ministr zahraničního obchodu s. Štěrba na semináři organizovaném k jejich zřizování 8. října t. r. Je to cesta Maďarska a Polska, která za pomoci jejich vnitřních nepřátel vedla nutně k jejich současné ekonomické situaci a likvidaci socialistického společenského řádu. Staví to tyto země na roveň rozvojových zemí, ekonomicky i politicky odvislých od nadnárodních monopolů reprezentovaných imperialistickými zeměmi. (...)

Náš tisk i projevy představitelů socialistických zemí, za souhlasu vedoucích činitelů kapitalistických zemí, je plný demokracie (*sic*). Hovoří se o ní ve všech tónech. V socialistických zemích se stále něco demokratizuje. Nehovoří se, o jakou demokracii se jedná. Ono to vlastně nelze říci, že jde o měšťáckou demokracii, která československý stát v roce 1939 přivedla pod patu hitlerovského Německa a ohrozila samotnou existenci našeho národa. V Sovětském svazu demokratizace pokročila v anarchii a vážně ohrozila existenci mnohonárodního socialistického státu, nehledě na ohrožení společenského řádu. O jakou demokracii jde, zapomněl i náš ústřední orgán Rudé právo, které tlumočí stanovisko ÚV KSČ.¹²¹

Protikomunistické incidenty

Napětí mezi funkcionáři i členy KSČ zvyšovaly občasné verbální konfrontace, výhrůžky i fyzické útoky na jejich osoby. Podle informace Státní bezpečnosti z léta 1989 horníci uhelného dolu Handlová v okrese Prievidza nevybíravě kritizovali rozpory

121 *Tamtéž*, f. KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1986–1989, sv. 132, arch. j. 138, inf. 12, Informace z krajského aktivu předválečných členů Komunistické strany Československa v Plzni.

mezi vyhlášeními státních a stranických činitelů a realitou. Komunistická strana jako celek i její jednotliví členové se stali z jejich strany terčem nadávek a urážlivých výroků, které je obviňovaly z nepříznivé situace v zemi. Horníkům bylo prý jedno, kdo bude v Československu u moci, jen když to neohrozí jejich životní úroveň.¹²² Na jednání předsednictva Okresního výboru KSS ve Žiaru nad Hronom, které se uskutečnilo 2. listopadu 1989, upozornil předseda Celozávodního výboru KSS Závodů SNP Žiar nad Hronom, že dělníci v závodě zostřují kritiku komunistů, a někdy dokonce vyhrožují, že s nimi tvrdě zúčtují. Vinili je ze špatného stavu ekonomiky, neřešení problémů a podobně.¹²³ V srpnu 1989 byl v jedné ostravské restauraci napaden pracovník Severomoravského krajského výboru KSČ. Devětadvacetiletý dělník koksovny Vítězný únor mu nejprve nadával do „červených sviní“ a potom ho začal kopat do nohou. Vpředvečer jednadvacátého výročí okupace Československa vykřikoval v obci Smrček na Chrudimsku podnapilý osmadvacetiletý traktorista výzvu „Vylezte ven, vy kurvy komunistický, já vás postřelím!“, přičemž v rukou držel malorážku, ze které občas vystřelil do vzduchu.¹²⁴

Obdobného činu se dopustil občan Bučovic v okrese Vyškov, který v opilosti střílel v bučovickém hotelu, a navíc (podle anonymní stížnosti zaslané Ústřednímu výboru KSČ, generální prokuratuře a redakci televizního pořadu „Maják“) poté obcházel místní restaurace a vyhrožoval příslušníkům Sboru národní bezpečnosti a komunistům zastřelením. Po prošetření případu, provedeném Krajskou správou SNB v Brně, byly informace obsažené v anonymu v podstatě potvrzeny. Dotyčný instalatér státního podniku Zbrojovka Brno, který byl členem KSČ a jednotky Lidových milicí na svém pracovišti, byl poté stíhán pro trestný čin výtržnictví a přečin proti veřejnému pořádku.¹²⁵

V polovině září 1988 explodovala menší nálož v Pelhřimově a poškodila mimo jiné okna budovy okresního výboru KSČ, okresního národního výboru i blízké mateřské školky. K nejznámějšímu bombovému útoku pak došlo v nočních hodinách 8. února 1989 v Ústí nad Labem v atriu budovy krajského národního výboru. Exploze způsobila několikamilionové škody a tlaková vlna poškodila okna v širokém okolí. Stranické orgány se rozhodly tuto událost využít k diskreditaci představitelů nezávislých iniciativ v regionu a celém Československu. Tři dny po útoku publikoval tiskový orgán Severočeského krajského výboru KSČ *Průboj* společné prohlášení předsednictev krajských výborů KSČ a Národní fronty, podle nějž výbuch představoval „nový krok socialismu nepřátelských sil“, který jasně potvrdil, „že ti, kdož

122 ABS, Správa kontrarozvědky, II. díl, A 34/1 – 1411, zpravodajská informace pro federálního ministra vnitra a jeho prvního náměstka.

123 NA, f. KSČ-ÚV – dokumentace, Vnitrostranická informace č. 85, vydaná 9. listopadu 1989: Informace o politické situaci v krajích k 8. listopadu 1989.

124 Viz VILÍMEK, T.: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969 až 1989, s. 240 n. (viz pozn. 32).

125 NA, KSČ-ÚV, všeobecné oddělení, dopisy pracujících, ev. č. 3833/89.

Střední část budovy Okresního výboru KSČ v Pelhřimově po explozi 13. září 1988 (Archiv bezpečnostních složek, Praha, fond Správa vyšetřování StB, 3. díl, spis „Exploze, Výbuchy“, složka „Pelhřimov – exploze“)

usilují o zneužití procesu přestavby a demokratizace společnosti, se nezastaví ani před nesmyslným ničením hodnot a lidských životů“.¹²⁶

Na počátku roku 1989 je v souvislosti s ústeckým bombovým útokem i brutálním zásahem proti demonstrantům během takzvané palachíády doložen zvýšený počet anonymů, jež spojovaly znovuoobnovení svobodného Československa s likvidací komunistické strany. Řada z nich přitom byla nepříjemně adresná. Je možné to

¹²⁶ Citováno podle: VILÍMEK, T.: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969 až 1989, s. 251 n. Režimní propaganda se snažila spojit s Chartou 77 též zadržené údajné pachatele požárů v průmyslových objektech ve středních a severozápadních Čechách. Náčelník odboru vyšetřování SNB v Litoměřicích major Miloslav Novák v rozhovoru s redaktory *Rudého práva* a ČTK uvedl, že tato záškodnická činnost byla podněcována a řízena osobami, které vystupovaly jako stoupenci Charty 77. (Viz Podrobnosti k závažným trestným činům: Rozhovor RP a ČTK s náčelníkem odboru vyšetřování SNB v Litoměřicích. In: *Rudé právo* (4.7.1989), s. 1). Proti tomuto textu protestoval ve svých telegramech generálnímu tajemníku ÚV KSČ Miloši Jakešovi a šéfredaktorovi *Rudého práva* Zdeňku Hořenímu, podaných na poště v Praze 6 v den vydání rozhovoru, nezjištěný člen komunistické strany. V telegramu odeslaném Jakešovi napsal: „Pokus bránit tímto způsobem společnost může dosáhnout jen opak, protože poškozuje naši stranu i stát a odvádí pozornost od skutečných problémů. Prosím, aby strana učinila těmto praktikám přítrž v zájmu přestavby, na níž se také snažím podle svých sil podílet.“ (ABS, Správa kontrarozvědky, II. díl, A 34/1 – 1411, zpravodajská informace pro federálního ministra vnitra a jeho prvního náměstka.)

ilustrovat na dvou anonymech z února 1989, jež dorazily na Okresní výbor KSČ v Liberci a obsahovaly následující rýmovačku, respektive sdělení: „Tajemníku Nosku, změkneš jako z vosku. Tajemníku Žalude, nic už z tebe nezbude. Tajemníku Šnoplíku, skončíš někde v šuplíku. Všichni jste dědici Stalina a Brežněva neschopný nového myšlení, a proto musíte odejít. Dlouho si žijete za dělnické peníze. Pracující z Liberce vás brzy vyženou.“¹²⁷ Členka komunistické strany a referentka podniku Československé autobusové dopravy v Českých Budějovicích dostala v téže době anonymní dopis tohoto znění: „Jedině úplnou likvidací komunistů a komunismu vůbec se nám podaří vybudovat a vyhlásit svobodnou Československou republiku.“¹²⁸ Pisatelova proklamace se sice nakonec nesplnila, vývoj událostí ale už šel k momentu, kdy se výše reprodukováné obavy mnohých straníků potvrdily a komunistická strana i státní socialismus dohrály v Československu svou historickou roli.

Závěrem

Ve svodkách z dopisů občanů nejvyšším orgánům strany a v hlášeních z regionů často zaznívalo i na sklonku normalizace ujišťování o podpoře naprosté většiny členské základny KSČ politice jejího vedení. Empiricky doložitelná data o vývoji členstva i „měkkčí“ data z výzkumů veřejného mínění tuto skutečnost nicméně nepotvrzují. Jak je snad z předešlého výkladu zřejmé, vedle tradičně organizovaných podpůrných kampaní se ve zvýšeném počtu kritických dopisů nejvyšším orgánům a představitelům komunistické strany i v množících se kritických vystoupeních straníků na členských schůzích zrcadlila nespokojenost s politickým, hospodářským i morálním vývojem země, což zachycovaly i souhrnné měsíční zprávy o obsahu těchto dopisů určené pro vedení KSČ a „Vnitrostranické informace“ o aktuálním dění ve společnosti.

Na jednu stranu se projevovala nespokojenost s pomalým postupem přestavby hospodářského mechanismu a politického systému spojená s pocity frustrace z každodenní praxe na pracovištích. Na druhou stranu – především mezi dlouholetými členy KSČ – rostla obava ze změn a tendencí k liberalizaci v zemi, které nezřídka přirovnávali ke „krizovým rokům“ 1968 a 1969. Znepokojoval je z jejich pohledu nedůsledný postoj vůči opozici a ustupování církvím, známky přehodnocování výkladu československých dějin (hlavně v souvislosti se sedmdesátým výročím vzniku republiky či interpretací zakladatelského období komunistického režimu), nezvykle kritický tón v některých médiích, zavádění prvků vnitrostranické a vnitropodnikové demokracie, aktivizace maďarské menšiny na jižním Slovensku a v neposlední řadě vývoj v některých zemích sovětského bloku, především v Polsku a Maďarsku. Lze přitom tvrdit, že celkově tyto konzervativní kritické hlasy z řad členů KSČ v uvedených zprávách pro nejvyšší

127 Citováno podle: VILÍMEK, T.: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969 až 1989, s. 184.

128 Tamtéž, s. 238.

stranické orgány převažují nad hlasy „progresivně“ kritickými, volajícími po urychlení a prohloubení hospodářských a politických reforem.

Otázkou pro další výzkum zůstává, jak významnou část členské základny KSČ na sklonku normalizace tito konzervativní komunisté tvořili, především v poměru ke stoupencům reforem. (Je přitom nutno brát v potaz, že velká většina dopisů ústředním orgánům a představitelům KSČ byla stále konformní, případně že jejich pisatelé požadovali řešení svých osobních problémů.) Opravdu nikoli bezvýznamná část řadových komunistů smýšlela tak konzervativně a v pokračování stávajících reforem i částečném uvolňování společenských poměrů viděla hlavně nebezpečí? Anebo je tento dojem způsoben spíš „optickým klamem“, za nímž se skrývá patrná aktivizace konzervativní menšiny v KSČ tvářící v tvář hrozbě ztráty dosavadních jistot a opuštění tradičních ideálů? Opakovala by se tak do jisté míry situace z doby pražského jara, kdy se především „staří“ a předváleční členové strany cítili zaskočení prudkostí probíhajících změn a později (již s oporou v přítomnosti sovětských vojsk) se šikovali k tažení proti „antisocialistickým silám“. Po dvaceti letech mnozí z nich mohli zažívat podobné pocity, ještě umocněné ztrátou záštity v sovětském vzoru a protektorovi. A ještě se nabízí možné vysvětlení, že určitého, více či méně systematického zkreslení ve prospěch konzervativního vyznění kritického různohlasu přítomného v dopisech a reakcích členů KSČ i dalších občanů se dopouštěli autoři souhrnných zpráv z řad ústředního stranického aparátu, aby tak dodali konzervativním hlasům v očích komunistického vedení větší váhu a přesvědčili je, že jimi promlouvá početnější masa straníků. Autorovi této studie se jeví jako nejpravděpodobnější, že konzervativně naladění komunisté cítili větší potřebu oslovovat ústřední orgány a představitele KSČ než proreformní straníci, kteří k nim ztráceli důvěru. Výše zvažované faktory se samozřejmě mohly kombinovat. Současně je třeba si uvědomit, že valná většina řadových komunistů byla tradičně pasivní a na stranické orgány se obracela jen zřídka.

Obecně však platí, že si funkcionáři i řadoví členové strany ztěžovali na skutečnost, že nedostávají dostatek informací z centra, aby mohli jednotně a efektivně reagovat na řadu dotazů, či přímo invektiv bezpartijních občanů i některých spolustraníků. Stejně tak vyjadřovali nespokojenost s projevy protekcionářství, korupcí, zneužíváním funkcí i s dalšími prvky „nesocialistického jednání“, zvláště když do nich byli zapleteni i přední činitelé komunistické strany (nejviditelněji v kauze Stanislava Babinského).

Existenci výše uvedených kritických – a zároveň často protichůdných – názorů potvrdil generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš ve svém projevu 17. července 1989 v Červeném Hrádku, jehož nahrávka, šířená paradoxně kanály samizdatové kultury, se stala terčem lidové zábavy a přispěla k delegitimizaci režimu v očích veřejnosti. Na základě výše probíraných materiálů je nicméně třeba konstatovat, že jako pověstný kůl v plotě se necítil jenom generální tajemník, ale často i řada členů komunistické strany. Jakešův projev zároveň nechtěně prozradil bezradnost normalizačního vedení KSČ při řešení hromadících se problémů země, která se naplno projevila po 17. listopadu 1989.

Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR, č. GA19-02794S „Pohyblivé hranice diktatury ve světle stížností a anonymních dopisů československých občanů v letech 1948 až 1989“.

Abstract

The study maps out changes in the membership base of the Communist Party of Czechoslovakia and changes in moods, opinions and attitudes of party members at the end of the 1980s, i.e. at the time when the crisis of the normalization regime was increasing. To this end, the author makes use of, in particular, information reports prepared by the party apparatus on the basis of letters and complaints of party members and other citizens addressed to Communist Party leaders, other internal documents of the party, and period public opinion polls. He systematically identifies and examines each of the problematic areas which were regularly reflected in these documents: dropping interest in the membership in the Communist Party, manifestations of disobedience among party members, violations of party standards, and corruption; criticism of slow implementation of reforms, or, on the other hand, of too fast-advancing and far-reaching democratization; dissatisfaction with information presented by the media, alleged ideological defensive, and yielding to “opposition elements”; concerns about the future of socialism and a potential return of capitalism, also in connection with developments in the Soviet Union, Poland, and Hungary; national resentments, particularly in relation to the Hungarian minority in southern Slovakia and the government’s plans to establish German military cemeteries in the territory of Czechoslovakia; historical resentments, especially as regarded a partial reevaluation of the period of the first Czechoslovak Republic and the foundation period of the Communist regime; and, last but not least, various, mostly verbal anti-Communist incidents reflected in the letters and complaints. The author states that the empirical data on the development of the membership base of the Communist Party of Czechoslovakia and opinions of party members presented in the study does not confirm a conclusion to the effect that the policy of the Communist Party leadership enjoyed support of an overwhelming majority of party members, which was what party reports and excerpts from the letters mentioned above might suggest. He also examines the reasons why supporters of conservative and dogmatic opinions prevailed over “liberal” party members among the critical voices. In his opinion, the growing dissatisfaction among party members made a significant contribution to the helplessness of leaders of the Communist Party of Czechoslovakia in dealing with accumulating problems of the country, which became fully manifest after November 17, 1989.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Communist Party of Czechoslovakia; Czechoslovak normalization; perestroika; social criticism; complaints of citizens; public opinion
Československo; Komunistická strana Československa; československá normalizace; přestavba; sociální kritika; stížnosti občanů; veřejné mínění